

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

I. évfolyam, 1. szám

Volume I., Issue 1.

2001. október – december / October - December 2001

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lapot, illetve az egyéb kiadványokat kizárólag elektronikusan terjesztjük. A kiadványok ingyenesek. Ezeket bárki szabadon terjesztheti azzal a feltétellel, hogy érte pénzzuttatást nem kérhet, illetve a szöveget nem változtathat. A lapot, illetve az egyéb kiadványokat kizárólag teljes terjedelmükben szabad terjeszteni, bármi változtatás nélkül. Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, kérjük küldjön egy emailt a következő címre:

mikes_int@federatio.org

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical and the further publications are distributed solely electronically and are free of charge. You are free to distribute them only entirely, not partially, without any alteration, and without any remuneration for them. If you wish to subscribe to the email mailing list, please send an email to the following address:

mikes_int@federatio.org

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader, ...	5
Szerzőink / Our authors	6
Szerkesztőség / Editors	7
<i>FARKAS, Flórián : Magyar Ifjúság World-Wide</i>	8
Hungarian Youth World-Wide	12
<i>HERCZEGH, Géza : Eastern-Central Europe</i>	13
Kelet-Közép-Európa helye és szerepe a történelemben.....	17
<i>TÓTH, Miklós : Intellectus quaerens fidem</i>	18
Intellectus quaerens fidem	23
<i>FRIJHOFF, Willem : Gelovig of geletterd?</i>	24
Hívő vagy intellektuel?	33
Man of Faith or Intellectual?	34
<i>CZIGÁNY, Lóránt : Magyar (Mikes) Irodalmi Figyelő</i>	35
Magyar (Mikes) Literary Observer	38

Kedves Olvasó!

*Lélektől lélekig
(Tóth Árpád)*

A harmadik évezred küszöbén, 2001-ben a magyarság számára kiemelkedően fontos történelmi dátumhoz érkeztünk: két évezred telt el Jézus Krisztus születése óta. Időszámításunk és erkölcsi értékvilágunk vele veszi kezdetét. Erre épül rá szervesen a magyarság európai millenniuma. Ezer évvel ezelőtt vezette be Szent István király a magyarságot a nyugati kereszténység világába és ezzel a nyugati kultúrvilágba. Ez a 'fordulat' a magyarság és Közép-Európa – s azáltal egész Európa – történelmére befolyással volt mindmáig.

A magyarság a Kárpát-medencében Európa néptömbjeinek és kultúráinak találkozáspontján hozta létre több mint ezer év alatt sajátos kultúrvilágát. A XX. században történelmi erők feldarabolták a magyarságot a Kárpát-medencén belül és szétszórta azon kívül az egész világon. Ez az évszázad egyben lezárta azt a periódust, amelyben népek egyszerűen csupán földrajzi egységeket jelentettek. Az új kor, a tudáson alapuló információs társadalom határ-talan. Ennek az új korszaknak, ennek az új globális világrendnek vagyunk aktív része szerzte a földgömbön. Ott 'terül el' a mi szellemi hazánk.

Ebből az következik, hogy problémáinkat egyetemes emberi nézőpontból közelítjük meg. Ezt a világra való nyitottsággal lehet elérni.

A **Mikes International** ezekkel a gondolatokkal indul újtára az 50 éves Hollandiai Mikes Kelemen Kör szellemében. A világon szinte mindenütt jelentős számban élő és a helyi társadalomba integrálódott magyarság különleges helyzetben van: nagyon sok és változatos forrásból tudunk meríteni. Olvasóink számára pedig a Mikes International eszmecsereére kíván alkalmat nyújtani.

Ezt a sokszínűségben rejlő erőt lapunk többnyelvűségén keresztül is igyekszünk kiaknázni. Elsősorban magyarul és angolul, de természetesen más nyelveken is megszólalunk. Az Internet adta lehetőségekkel élve, az információs sztráda csomópontjaiban igyekezünk formálni kultúránkat.

A Szerkesztőség

Hága, 2001. szeptember 8.

Dear Reader,

The year 2001 has a special meaning for Hungarians. Thousand years ago – thousand years after Jesus Christ’s birth - king St. Stephen I. led the Hungarians into the mainstream of Western Christianity and, consequently, into the Western world. This historic deed of St. Stephen I. had a profound impact on the history of Central-Eastern-Europe, and through this on the history of Europe, too.

During the second millennium Hungarians created their own culture at the crossroads of other peoples and cultures in Central-Eastern-Europe. In the 20th century historical forces scattered Hungarians within the Carpathian-basin as well as all over the world. At the end of the 20th century the strong correlation between nations and geographical entities became less important than before. The new, information society is border-less.

‘The spectacular shrinkage of space’, as Raymond Vernon stated, is a result of the modern transportation and communications systems, among others the advent of Internet. We therefore will launch **Mikes International** on this medium.

We aim to reach everyone interested in Hungarian culture, world-wide, in the spirit of the 50 years old Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands). Therefore we intend to publish our articles mainly in two languages, in Hungarian and in English, nevertheless, we shall use other languages, too.

The Editors

The Hague, September 8, 2001

Szerzőink / Our authors

CZIGÁNY, Lóránt

Irodalomtörténész. Magyar irodalmat tanított a kaliforniai, a londoni, a budapesti és a miskolci egyetemen.
Literary historian. Taught Hungarian literature at universities in California, London, Budapest and Miskolc.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök, IT konzultáns. 1992. óta Hollandiában él.
Electric engineer, IT consultant. Living in the Netherlands since 1992.

FRIJHOFF, Willem

Az amszterdami 'Vrije Universiteit' újkori történelem professzora.
Professor of modern history at the 'Vrije Universiteit' of Amsterdam.

HERCZEGH, Géza

A pécsi 'Janus Pannonius Tudományegyetem' professzora. A Magyar Alkotmánybíróság volt tagja. A Hágai Nemzetközi Bíróság tagja.

Professor at the 'Janus Pannonius Tudományegyetem' in Pécs, Hungary. Former member of the Constitutional Court of the Hungarian Republic. Member of the International Court of Justice in The Hague, Holland.

TÓTH, Miklós

Jogász, református teológus. 1949 óta Hollandiában él.
Studies: law and reformed theology. Living in the Netherlands since 1949.

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián

KIBÉDI VARGA, Áron

TÓTH, Miklós

FARKAS, Flórián : Magyar Ifjúság World-Wide¹

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Éthos anthropo daimon – az ember sorsa jelleme. E mondat Herakleitos töredékeiben olvasható. Ugyanezt az alapigazságot fogalmazza meg Eötvös József is aforizmájában: „Goethének igaza van, hogy azt, mi után ifjú korunkban leginkább törekedtünk, később elérjük; a baj csak az, hogy ifjú korunkban nem ismerve önmagunkat, többnyire oly dolgok után törekszünk, melyekben később, jellemünknel fogva, boldogságunkat nem találhatjuk.” Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert jellemünk, ami fogantatásunk pillanatában áll elő, a döntő elem személyiségünkben. Formális (iskolai) és informális (szocializálódás) oktatással, neveléssel lehet a személyiséget alakítani, de a jellem egyetemessége az a tényező, amely az emberiség történelmére stabilizáló hatást gyakorol. Átível történelmi korokon és generációkon.

Ez évi konferenciánkon, midőn vigyázó szemeinket a mai magyar fiatalságra vetjük, önkéntelenül is felmerül a kérdés, hogy ez a mai fiatal generáció jobb-e vagy rosszabb-e, mint például az 50 évvel ezelőtti. Osztom Tóth Kálmán, a Budapesti Református Theológia professzorának véleményét, hogy se nem jobb se nem rosszabb. Mikor Tóth Kálmán professzortól megkérdezték hallgatói, közel 50 éves egyetemi oktatói tapasztalatára hivatkozva, hogy jobbak voltak-e az 50 évvel ezelőtti fiatalok mint ők, azt válaszolta, hogy nem. Akkor is voltak szikrázó elmék és lusta hallgatók, most is vannak. Maga a tény, hogy a szimbólumok, hősök, rituálék és értékek generációnként változnak, teljesen elfogadott tény. A különbségek viszont meglehetősen túlbecsültek. Már a többezeréves egyiptomi papirusztekercsek is arról panaszkodnak, hogy a fiatalság nem tiszteli az idősebbek értékrendszerét, s Hesiodos is ugyanerről tesz említést Kr.e. a nyolcadik században. Az értékrendszerbeli és szokásokban való különbségek többsége egyszerűen a generációk tagjainak életkorkülönbségében rejlik, s generációról generációra ciklikusan ismétlődik.

Különlegesen fontos történelmi események vagy nagy horderejű technikai felfedezések azonban egyedi módon tudják befolyásolni egyes generációk értékrendszerét, világszemléletét és viselkedési módját. S természetesen a fiatalság legjobbjai ugyancsak óriási hatást gyakorolnak a történelmi eseményekre. E kölcsönhatás eredményeként jönnek létre a nagy történelmi tektonikus mozgások, s ezeken a történelmi törésvonalakon excellál a fiatalság. Gondoljunk csak a reformációra, az amerikai függetlenségi háborúra, a francia forradalomra, a magyar 1848-as, illetve 1956-os forradalomra és szabadságharcra. Ezek a történelmi kristályosodási pontokon az emberiség fiatalságán keresztül transzcendál. Finomításul hadd tegyem hozzá, hogy itt fiatalság alatt nem kizárólag a biológiai életkort értem, hanem tágabb értelemben a mentális frissességét.

Amikor a mai magyar ifjúságot vesszük nagyító alá, world-wide, akkor mindenekelőtt két fontos tényezőt kell figyelembe vennünk, amelyek döntő befolyással bírtak / bírnak ezen generáció életére: az első a kommunizmus világméretű csődje és a szovjet rendszer teljes összeomlása, a másik pedig az Internet által szimbolizált információs kor lehetőségei, illetve kihívásai. Ez a két kiemelkedően fontos tényező olyan különleges helyzetbe hozta a mai magyar fiatalságot, amelyhez hasonlóan még soha fiatal magyar generáció nem volt. Éppen ezért érdemes röviden megállni e két tényezőnél.

A vasfüggöny leomlása a végét jelentette annak a korszaknak, amelyben a Kárpát-medence magyarságát politikailag, gazdaságilag és kulturálisan mesterségesen elszakították természetes történelmi közegétől, Nyugat-Európától. A 80-as évek végén lezajlott békés vagy kevésbé békés forradalmak megnyitották az utat a több mint negyven évig tartó, a térségre véglegesen Jaltában eldöntött és kívülről ráerőszakolt autarkhia felszámolására. Ennek a folyamatnak eredményeképpen tömegesen indulhattak meg a Kárpát-medencéből magyar fiatalok nyugat-európai, amerikai, távol-keleti egyetemekre tanulni, cégekhez szakmai gyakorlatra szert tenni, csereprogramokon a Kárpát-medencén kívül élő másod-, illetve harmadgenerációs magyar fiatalokkal megismerkedni. A térségben megtelepedő külföldi cégek pedig magától értetődően kerestek és keresnek olyan fiatal, tehetséges és szakképzett munkaerőt, amelyik versenyképes a fejlett világ többi részével. A Kárpát-medence magyar fiatalságának tömeges bekapcsolódása a fejlett világ tudományos, gazdasági, kulturális vérkeringésébe nem azért fontos, mert pusztán tudományos, technikai és művészeti ismereteket lehet így elsajátítani. Amint Műegyetemi professzorom, Ginszler János, egy a Müncheni Műszaki Egyetemen közösen tartott szemináriumon megjegyezte: nem azért kell nekünk külföldre menni tanulni, mert otthon nem tudunk matematikát oktatni, hanem azért, hogy más népeket, kultúrákat ismerjünk meg. A középkori 'universitas' gondolatának ez az igazi tartalma.

¹ A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2001. évi, 42. Tanulmányi Napok konferencia témabevezető előadása. **“Magyar Ifjúság World-Wide és Emlékkönyv 50 év Mikes”**; 2001. szeptember 6-9., Elspeet, Hollandia.

Ebben a folyamatban kiemelkedően fontos szerepe volt / van a nyelvtanulásnak. Míg a középkorban a latin töltötte be a szellemi kapcsolattartás természetes médiumának szerepét, addig jelenünk lingua franca-ja az angol, amely tény természetesen nem küszöböli ki a többi nyelv ismeretének szükségességét. Az idegen nyelvtudás szempontjából, Kárpát-medence népeit, a több évtizedes politikai, gazdasági és kulturális autarkhia eredményeképpen, a fordulat felkészületlenül érte. Mélyen emlékezetembe vésődött az 1989 – 90 -es időszak, amikor a Budapesti Műszaki Egyetemen székelő IAESTE-ben, műszaki egyetemisták és főiskolások számára külföldi szakmai gyakorlatokat szervező nemzetközi egyesület, dolgoztam, s szinte egyik napról a másikra elárastottak bennünket a Nyugatról jövő ajánlatok. Fájó szívvel láttuk, hogy több tucat lehetőség maradt kihasználatlanul, volt egy pillanat, amikor több mint 80 francia ösztöndíjlehetőség hevert parlagon, mert a diákoknak nem volt megfelelő idegennyelv tudásuk még alapszinten sem. A legsajnálatosabb példa a következő volt: Franciaországból a Renault ajánlott egy hét hónapos ösztöndíjat diplomázó gépészmérnököknek, alapszintű francianyelvtudást kérve csak, az angol volt természetesen a 'munkanyelv'. A lehetőség akkor kihasználatlanul maradt. Tíz évvel a változások után jó érzés látni, hogy milyen gyorsan tudott alkalmazkodni a magyar társadalom, s azon belül is különösen a fiatalság a megváltozott körülményekhez. Jóleső örömmel látom, hogy jelenünkben a diákság tömegesen tanul legalább két élő idegen nyelvet, s családom révén tudom, hogy még a latin is egyre nagyobb népszerűségnek örvend. Bizom benne, hogy ez egy új latin reneszánsznak a kezdetét jelenti.

Az idegennyelv tudás ugyanis olyan eszköz a kezünkben, amely által a különbözőségben rejlő hatalmas erőt tudjuk kiaknázni. Jusson eszünkbe mire inti Szent István fiát, Imre herceget: gyenge az egynyelvű ország. S ugyanezt fejezi ki Széchenyi István is, amikor a következőket mondja:

„Ami magyar, mivel magyar még nem helyes, hanem helyes és helytelen is lehet, és a külföldi nem megvetendő, mert külföldi, hanem megvetendő és elfogadható is lehet.”

Ha ezeket a bölcs gondolatokat továbbgondoljuk és a mai magyar ifjúság helyzetére vonatkoztatjuk, akkor rátapintunk az egyik leglényegesebb pontra, arra, ami a mai magyar ifjúság helyzetét teljesen egyedivé teszi a magyar történelemben: ez a jelenlegi magyar ifjúság mindenütt jelen van és jelen tud lenni, world-wide. S ezt elsősorban az angolon keresztül tudja elérni. Az angol jelenünkben de facto a világ lingua franca-ja, s ezt a világ többi fiatalsága is felismerte s erre kapcsol rá. S ez egy eddig még nem látott, politikai, földrajzi és kulturális határokon keresztül átnyúló összjátékot teremt. Ezt az összjátékot tovább színezi az egész világon élő magyar vagy magyar származású fiatalok összjátéka, történjék az a magyar, vagy angol, vagy más nyelven. A közös kulturális forrásból származó de jelenleg különböző közegben élő magyar fiatalok összjátéka az, ami Szent Istvánnak a mai napig oly modern intelmét új dimenzióba röptíti. Olyan ez, mint amikor a francia eredetű Cabernet Sauvignon vagy Shiraz szőlőtőkét Chileben vagy Ausztráliában honosítják meg, s helyi borokat készítenek. Ezen borok alapkaraktere hasonlít az ugyanezen szőlőtökén de Franciaországban termesztett borokéhoz, de zamatuk, illatuk, színük már a helyi mikroklíma és egyéb környezeti hatások által is alakult, s teszi ezen borokat mássá. S ha ezen borok termelői mondjuk egy párizsi borverseny alkalmából összetalálkoznak, akkor bizony van mit mesélniük egymásnak. A világ sokszínűbb és sokizűbb lett ezáltal.

Ez a nemzetközi összjáték magyar és nem-magyar fiatalok között pedig visszahat azon országokra és kultúrákra, ahol ezen fiatalok élnek és alkotnak. Az autarkhia világviszonylatban a végét járja. Az az ország, amely önszántából kényszerít magára autarkhiát, harakirit követ el. A multinacionális cégek egyik legfőbb ereje a pusztán helyi cégekkel szemben pontosan ugyanerre a tényre alapszik: mindenhol jelen vannak és globálisan tudnak tanulni. Minden országban más hatásoknak vannak kitéve, a túléléshez tehát minden helyi körülményhez alkalmazkodniuk kell. Ha ezen alkalmazkodásból leszűrt tapasztalatokat a cégen belül globális szinten kicserélik, kielemezik és tanulnak belőlük, akkor olyan versenyelőnyre tesznek szert, amellyel csak egy másik, hasonló multinacionális cég tud versenyre kelni. Meggyőződésem, hogy ha Szent István ma élne, a világ 10 legnagyobb multinacionális cége közül az egyiknek lenne a vezérigazgatója.

Ezen globális összjáték megvalósulását egy másik tényező teszi lehetővé. Ez a másik tényező, amely az előbbinél még nagyobb horderejű, nem más mint az információs kor beköszönte. Ez természetesen az egész világ számára forradalmi változást hozott, de ami a magyarságot, illetve a magyar fiatalságot illeti, ez szerencsésen egybeesett a vasfüggöny leomlásával. Míg a vasfüggöny - az autarkhia legmarkánsabb szimbóluma - leomlása a fizikai határok átjárhatóságát eredményezte, addig az információs társadalom kialakulása a fizikai tér összezsugorodását. Az információs technikai forradalom, a modern közlekedéssel együtt olyan új gazdasági világrendszer megszületését eredményezte, amely megszüntette az ipari forradalom idején létrejött igen szoros kapcsolatot földrajzi egységek és népek között. Jelenünkben egy globális gazdasági és politikai rendszer létrejöttének vagyunk tanúi, amelyben a politikai határok közé szorított népfogalom elveszíti abszolút jelentését. Minél kisebbnek érezzük a földgolyóbist, annál inkább látjuk, hogy az emberiség mennyire sokszínű. S mivel az információs társadalomban az intellektuális tőke a fő értékteremtő erő, ezért azok a népcsoportok, amelyek ezzel rendelkeznek, nyerő helyzetben vannak, éljenek bárhol is a földgömbön.

S itt talán érdemes egy kissé megállnunk. A magyar köztudatban általánosan elfogadott az a gondolat, hogy nekünk magyaroknak komoly szellemi eredményeink és tartalékaink vannak, amelyet bizonyítanak a világviszonylatban elismert és nem kis számú Nobel-díjasaink, zenészeink, sportolóink. S ez valóban így is van. Azáltal, hogy az új gazdasági rendben az értékképzés súlypontja áttevődött az anyagi javak termeléséről a szellemi javak termelésére (a fejlett világ gazdaságaiban a GDP 60-70%-át a szolgáltató szektor adja), azok a népek kerültek lépéselőnybe, amelyek intellektuális tőkével bőven rendelkeznek. Nem a bányá, nem az ipari gyár és nem a mezőgazdasági termelőföld önmagában az értékképzés forrása, hanem a kiművelt emberfő. Ez tehát minket magyarokat alapvetően helyez jó pozícióba, a történet azonban ezzel nem ér véget. A kiművelt emberfő, amely bőségesen rendelkezik intellektuális tőkével (azaz tudással) tudásának birtokában kitűnően képes létezésének alapfeltételeit megteremteni. S ez nem kis dolog. Ez mindenek az alapja. Az a társadalom, az a nép azonban, amelyik pusztán csak a materiális létezés alapjait tudja vagy akarja megteremteni, sohasem lesz képes civilizáció kialakítására. Ehhez ugyanis sokkal többre van szükség, az önértéktudat iránytűjére is. Ha ez vezérel bennünket, akkor ez visszahat egyéb tevékenységünkre is, s a materiális világban létrehozott alkotásaink is magasabb színvonalúak lesznek általa. Erre jó példát ad Széchenyi István ismét. Széchenyi Catana-ban találkozott először valódi amerikaiakkal, 1819. augusztus 9-e után. Tengerészek voltak, s a huszártiszt felkapaszkodott két hadihajójukra, a Franklinra és a La Guerrière-re. A Naplójában hosszan beszámol minderről:

„A parancsnok és tisztjei azt a benyomást tették rám, hogy az Egyesült Államok olyan alapon nyugszik, mely a Római Birodalom alapköveihez hasonlítható ... Amerikában mindent valami szokatlan és mostanáig ismeretlen nagyságban és méretben kezdtek el. Ahogyan birtokterületeik semmihez sem hasonlíthatók, úgy az az arány, melyben hatalmuk és kultúrájuk növekedik, szintén nem szabályosan fejlődő. Minden eddig tapasztaltnál és látottnál gyorsabb a ritmus, melyben a tökéletesség felé sietnek.”

Ne feledjük, Széchenyi ezt a következtetést két hadihajó meglátogatásából vonta le, sohasem járt életében az Egyesült Államokban, s valójában csak egy néhány évtizede született állam katonai szimbólumait látta. Meglátott viszont valami mást is a materiális szimbólumokon felül vagy inkább azon túl. S ez pedig a hadihajó személyzetének, tisztjeinek, matrózainak küldetéstudata, hite, akarata, kitartása. Olyan értékteremtő források ezek, amelyekkel csak civilizáció kialakítására képes népek rendelkeznek. Ezek a tényezők szerves alkotóelemei egy nép értékvilágának, s ha egy nép értékvilága ezeket nem profilálja erőteljesen, akkor az a nép pusztán túlélésre kárhoztatott.

Értékvilágunk, mint minden népé, történelmünkben kristályosodik ki. A harmadik évezred küszöbén, 2001-ben ezt különösen ajánlatos számba venni, ugyanis számunkra kiemelkedően fontos történelmi dátumhoz érkeztünk: két évezred telt el Jézus Krisztus születése óta. Időszámításunk vele veszi kezdetét. Erkölcsi értékvilágunk az ő evangéliumából állt elő, abból él a mai napig. S ez azért bír kiemelkedő jelentőséggel számunkra magyarokra, mert erre épül rá szervesen a magyarság európai millenniuma. Ezer évvel ezelőtt vezette be Szent István király a magyarságot a nyugati kereszténység világába és ezzel a nyugati kultúrvilágba. A magyar államiság tehát már a bölcsőtől fogva a krisztusi erkölcsi rendszerre épült, s nem véletlen, hogy ez egy olyan küldetéstudatot oltott a magyarságba, amely Közép-Európa s ezáltal egész Európa történelmére döntő befolyással volt mindmáig. A hit és az abból következő küldetéstudat jelentette az egyetlen kapaszkodót akkor, amikor a XVI. században semmi másunk nem maradt. Nem véletlen, hogy ebben a vérzivataros időszakban a magyarság az akkori világ legmodernebb részére kapcsolt rá, a protestantizmuson keresztül. S az sem véletlen, hogy bár Mohács után elég sok idegen hatalom telepedett a magyarságra és óriási károkat és pusztítást kellett elszenvednünk, soha etnikai gyűlölet nem gyűlemlett fel a magyar kultúrvilágban a hódítókkal szemben, ellentétben más népekkel, amelyek nem tudták, nem tudják kollektíve feldolgozni múltjukat, s ezért kizárólag a másokban keresik a bűnt. Ez a magyar kultúrvilág, Szent István bábáskodásának köszönhetően, mindig túlmutatott az individuális nemzeti érdeken, s a saját kultúrateremtésén keresztül mindig az univerzális felé törekedett, tehát definíciószerűen nem lehetett rasszista vagy nacionalista. A szó igazi értelmében kultúr-világ. Ezért is érhetett bennünket a XIX. században a kibontakozó nacionalizmus által aktivált nemzeti kisebbségek követelése meglehetősen váratlanul és felkészületlenül. S ha jól szemügyre vesszük a jelenlegi magyarság kultúrvilágát, vagyis kollektív mentális kondicionálását, akkor észre kell vennünk, hogy ez a többszáz éve a tudatunk mélyén gyökeret vert küldetéstudat szerencsére túlél minden történelmi zivatart. S ez valójában nem csoda. Egy nép értékvilágát ugyanis nem az éppen legújabb divatirányzatok táplálják, hanem az igazán komoly és nagyhatású események. Mint egy sikeres államalapítás s a kereszténység felvétele.

S ezt kell nekünk jól eszünkbe vésnünk akkor, amikor értéket teremtünk. Ezzel az önértéktudat iránytűjével ugyanis sokkal biztosabban navigálhatunk a mai kor szkülái és karübdiszzei között, nemcsak intellektuális tőkénkre hagyatkozva, hanem szellemi tőkénk által irányítva.

Az információs kor tehát számunkra magyaroknak olyan új lehetőségeket nyújt, amelyek teljesen új dimenzióba helyeznek bennünket, éppen ifjúságunk révén. A kérdés, amely itt azonnal felmerül, hogy fiatalságunk hogyan reagál, hogyan állja meg a helyét eme új világban. Az elméleti tépelődés helyett álljon itt inkább néhány konkrét példa:

- Csíkszeredai Internetes magyarnyelvű felsőfokú oktatás²: Dr. György Antal egyetemi docens, a Pro Hargitae Universitas Alapítvány elnöke áttekintést adott a Csíkszeredában folyó magyar nyelvű felsőoktatásról. A tíz tanterem egyike a számítógépes terem 20 géppel, képkivetítő berendezéssel. Csíkszeredában belül ebbe a terembe az egyetemista, és látja, hallgatja a Gödöllői Szent István Egyetem professzorának előadását. Hasonló módon idén a soproni Nyugat-Magyarországi Egyetem erdőmérnöki karával közösen vadgazdamérnöki szakot indítanak, 40 hallgató felvételére lesz lehetőségük.
- Nyugati cégek programozókat keresnek: Nyugati cégek rendszeres jelleggel programozókat toboroznak Magyarországon és a Kárpát-medence többi országában távmunka jelleggel. Több éves munkaviszonyt kínálnak havi több ezer dolláros fizetésért.
- Argentínai magyarok Internetes lapja³: Argentínát évek óta gazdasági válság sújtja: jelenleg kevés magyar származású fiatal kap végzettségének megfelelő munkát, sőt most különösen jelentős számú a munkanélküli. Ezért igen sok diplomás fiatal vándorol el, többek között a 90-es évek óta Magyarországra, ahol szaktudását kamatoztathatja. A világon szétszórta argentinai magyarokat legújabbban egy Internetes havilap kapcsolja össze.

A példákat vég nélkül lehetne sorolni. Mindegyikben azonban egy a közös: egy kis nép fiataljai, egy olyan népé, amelynek nyelve semmi más nép nyelvére sem hasonlít, amelynek tagjai szinte a világ minden táján viszonylag nagy számban jelen vannak, s akik közül nem is mindegyik beszéli tökéletesen ősei nyelvét, élni tudnak a kor adta lehetőségekkel. Gazdasági szinten, tanulás szintjén, kulturális összefüggésben. Számukra az igen összezsugorodott földgolyó az alkotó tér, nem csupán a Kárpát-medence. A nagy kérdés azonban az, hogy a mindennapi szükségleteken felül milyen hajtóerővel rendelkeznek? A magyar kulturális ősforrásból mennyit használnak tudatosan vagy tudattalanul? Mennyire látják az egyéni érdeken kívül a közös érdeket is, és mennyire veszik ezt figyelembe? Hogyan alakul ennek a generációnak sorsa és jövője ebben az igen összezsugorodott de annál inkább összetett világban? Mely erők hatnak ebben a világban és hogyan lehet őket a legjobban kihasználni? Ezek mind olyan izgalmas és fontos kérdések, amelyekre ez évi Tanulmányi Napjaink előadói próbálnak meg válaszokat vagy legalábbis támpontokat adni.

Ehhez az izgalmas szellemi kalandhoz kívánok mindannyiuknak nagyon sok élvezetet és kitartást!

---

² HTMH – Civil Régiók – 2001/6

³ Némethy Kesserű Judit közlése

Hungarian Youth World-Wide

Introductory notes*

In the last decade of the 20th century two major historic events have changed profoundly the position of Hungarian youth, worldwide. First, the collapse of the Soviet Empire in the late 80s and early 90s opened up the door for the Hungarian youth in Eastern-Central Europe to rejoin the Western civilization. Second, the advent of the knowledge-based information society – symbolized by the Internet - provided the means and framework for international interplay. The Hungarian youth of the 21st century finds itself in a position not known before in the Hungarian history, namely it **can be** and **it is** present everywhere. International presence and interplay is achieved above all through the use of English, today's *lingua franca*, recognized by the youth of other nations, too. Nevertheless, the new situation has for the Hungarian youth also a special meaning; it enables them to reach over continents, cultures, where 2nd, 3rd, or 4th generation Hungarians live. The Hungarians living almost in every corner of the world not only guard their cultural heritage but they enrich it with the tastes of their newfound home. St. Stephen I., the first Hungarian king, clearly understood the inherent power of diversity when he wrote in his 'Exhortations' to his son that weak is a unilingual country. Almost one thousand year later, through the international interplay, the Hungarian youth of proves that this principle is as true as ever and catapults the thought of St. Stephan I. into a new dimension.

Competitive skills form the foundation of wealth creation. Today's Hungarian youth, being present everywhere and using its talent and competitive skills, is successful measured by international standards. The real issue is, however, how much of the Hungarian ethical and cultural heritage is used next to the intellectual capital (knowledge) when creating wealth. The Hungarian Kingdom, established in 1000 AD by St. Stephen I. was founded on the moral principles of Christ's gospel from the onset. This had a profound impact on the way the Hungarian civilization evolved during the centuries.

The ultimate goal of this four-day seminar is to throw light on these themes:

- How is the global economical, political and social arena evolving?
- What are the driving forces of today's Hungarian youth?
- How are they responding to the rapidly changing environmental forces?
- What and how are they using from the Hungarian cultural heritage?

* Introductory paper presented at the seminar '**Hungarian Youth World-Wide**' held between September 6-9, 2001 in Elspeet, the Netherlands and organized by the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art and Literature in the Netherlands).

HERCZEGH, Géza : Eastern-Central Europe

Its place and role in history¹

1, The first question to which I try to give an answer is the following: How large is Europe? Many would say with General De Gaulle: it is extending from the Atlantic to the Ural. Geographically the answer is certainly correct, the maps represent the European continent in this form. Its eastern border follows the Ural-mountains.

But is it true from the political and historical point of view? I do not think it is. The Ural-mountains divide Russia, the greater part of which, but certainly not the more populous one, is lying east of the Ural and extends as far as the Pacific. On the other hand the Russians do not accept any partition of their territory along the Ural. How do we have to solve this dilemma?

Because of the Tatar conquest, Russia was practically excluded from European politics from the mid of the 13th century till the reign of Peter the Great. What happened after 1917 is again a separate chapter in Russian history, difficult to include it into the European. I share the view of those, who consider Russia – politically and historically – as a continent on its own, the sixth one.

2, In how many parts do we have to divide Europe, if we want to describe its development in an understandable manner? This is my second question. Many would say: of course in a western and an eastern half. The Iron Curtain was during a half-century a sharp dividing line between East and West. Its existence and the consequences of its existence cannot be denied. But Europe has a much more complicated structure, not to be reduced to two main components. Some historians used to speak about Western, Central and Eastern Europe. This is a better approach, but can we say that those three are real historical units?

It is impossible to analyze and describe the history of the Hundred Years War limited to France or the history of the War of Roses to England, but did they have direct implications on the states of the Scandinavian or Iberian peninsula? Without going into details concerning what is usually called the central and the eastern part of our continent, I sum up briefly my theory according to which the political system of Europe was composed of eight subsystems, which are the following:

- a, Western-Europe in the narrower sense of the term (France, Britain and the Low Countries),
- b, the Iberian peninsula,
- c, Scandinavia and the Baltics,
- d, Western-Central Europe (Germany),
- e, Italy,
- f, Eastern-Central Europe, that is what the Germans call Zwischen-Europa,
- g, the Balkans (in close relationship with Asia-minor)
- h, what remains – Russia, with all the problems I have already mentioned.

I wish to underline: this is not a kind of a new political division of Europe, but a simple schema, a working method to facilitate the examination and the understanding of the history of the European states. To compare what is comparable.

3, This division could be disputed, nevertheless, because of lack of time, I will limit myself to the questions of Eastern-Central Europe. Is it really a subsystem or an artificial unit without any historical justification? I am sure, it is a notion more than justified, a useful schema to understand the history of an important part of Europe. Eastern-Central Europe comprised Poland, Bohemia (in other term: the Czech state) and Hungary. Slovakia, Transsylvania were during many centuries part of the Kingdom of Hungary with which Croatia formed a long lasting union till 1918.

The origins of the four states (to them we have to add to the first period of their history the Kievan Rus) go far back to the 10th century, the first half of which was a difficult period for Europe. Around 900 the number of its population fell to the lowest level since the dissolution of the West-Roman Empire. The Norman, the Saracen and the Hungarian invaders destabilized the existing states and there was a general feeling that the doomsday would near and the world would end in 1000. The opposite happened: instead of further decline, the political structure of Europe was reinforced and expanded towards north and east. As far as Eastern-Central Europe is concerned, the Croats crowned their first king in 925, the Polish historians consider 963 as the birth year of Poland, the bishopric of Prague was founded in 973, Vladimir, grand duke of Kiev was baptized in 988, and it happened at the end of 1000 or in the first days of 1001 that the young István (Stephen) was crowned as the first king of Hungary. Those events are close to each other in time and space and established tight relations. The ruling dynasties were united by a great number of marriages, their members were parents and the populations of their kingdoms stood approximately at the same economic and cultural level, etc. If you need one more argument to prove the existence of this

¹ Paper presented at the seminar ‘Studiedag Hongaars Millennium’ held at the Dutch Royal Academy of Sciences in Amsterdam, on May 11, 2001.

historic region of Europe, let me mention that thousand years later, on March 16, 1999 three former members of the Warsaw Pact have been admitted to NATO, they were Hungary, Poland and the Czech Republic. Was it an entirely coincidental circumstance? I do not think it was.

4, I can only mention some characteristic features of the development of those countries, which formed an integral part of Europe since their inception. Their geographical situation was rather unfavorable. The kingdoms of Bohemia and Hungary were land-locked countries. Bohemia had a sea solely in one play of Shakespeare, Hungary tried in vain to get seashore on the Adriatic, Venice was in a better position to extend its rule on the Dalmatian ports. The Danube – because of the Iron Gate – was navigable only on some segments and not along its entire course. It led to the Black Sea, which gave no outlet to the high seas. Poland had a shore on the Baltic-Sea, but there other powers held dominant positions. The great commercial transit roads did not cross their territories. Despite they possessed many natural resources – Hungary was rich in gold, Bohemia in silver – none of them were really wealthy and developed, compared to the Low Countries or to Italy. None of them became a great power and their capacity to exert some kind of influence outside their borders was limited. They were confined to the center of Europe and surrounded usually by more powerful neighbors. They were perhaps the most Europeans among the European states in the sense that they never had any interest outside our continent and never played any role outside it.

5, The next point concerns the failure of a successful integration of their territories. All the big European countries are more or less the results of a process of integration. The most effective means of this process in the early centuries were the marriages between the members of the ruling dynasties. Spain was formed by the union of smaller kingdoms and principalities. This is true for France and the “United Kingdom” of Great Britain, too. The well-known proverb “*Bella gerant alii, tu felix Austria, nube*” did not only characterize a unique and extraordinary foreign policy but the most successful of policies. I have already mentioned that the Árpáds, the Premysls, the Piasts and the Ruriks – the founding dynasties of Eastern-Central European states – concluded innumerable marriages between themselves, just as their successors: - the Anjous, the Luxemburgs, the Jagiellons and of course the Habsburgs did. All tried to inherit in this way the crowns of the neighboring countries, leading in many cases to their progressive unification. The Habsburgs constitute an exception in the sense that their marriage-policy embraced dynasties of distant countries with fateful consequences for Central-Europe. They became “by grace of God” sovereigns of the Low-Countries, of Spain, of kingdoms and principalities in Italy and of dominions in the Western Hemisphere, before ascending on the thrones of Hungary and Bohemia. When they became possessors of the crowns of Saint Stephen and of Saint Venceslas, the splendor of these was much smaller than those of the other Habsburg-realms. Therefore they neglected their Central-European possessions for the sake of the more prosperous dominions. The immense luck of the Habsburgs became in this way the great misfortune of their Central-European subjects. Their countries could not be effectively integrated into a greater unit because the Habsburg Empire as a whole – composed by distant countries of different structures, cultural and economic levels – could not be integrated at all.

The Habsburg Empire was not what it should have been: a federation of Central-European states. The Habsburgs discovered their Danubian vocation only after their defeats in the battles of Solferino and Sadowa – after 1859 and 1866 – when it was too late.

6, Now we arrive to the interruptions of their political continuity and the partitions they suffered. Because of their disadvantageous geographical situation, because of the absence of a successful integration and because of the emergence of great powers in their immediate vicinity, none of the three historic Eastern-European kingdoms was able to maintain the continuity of its statehood. Hungary was the first to be partitioned, divided after the battle of Mohács between the Habsburgs and the Ottoman Empire. Of course, the West was not innocent in this event. After the battle of Pavia, when François I., King of France was prisoner in Spain, his mother asked help from Soliman the Magnificent. “The saddle is on our horse, the sword is on our side!” – answered the sultan and attacked Hungary, which was at that time allied with the Habsburgs. The battle of Mohács lost and the king dead, Hungary was the prey of the two great powers, neither of which was strong enough to acquire it entirely, so they partitioned it. After 1541 the Habsburgs got the western and the northern part of the country, the Ottomans occupied the center, while the east – Transsylvania – became an autonomous principality, a protectorate of the Ottoman emperor. This situation lasted 150 years and Hungary never recovered from the losses it suffered during this period. When the Habsburgs – with the help of the German princes – repulsed the Ottomans, Hungary did not regain its former independence, instead it became an autonomous part of the Austrian Empire.

The Czech estates revolted in 1618 against the Habsburgs and with their Austrian and Hungarian counterparts tried to form a confederation without and against the former dynasty. The Hungarian estates in their sad situation were unable to give an effective help to the Czechs, who in 1620 suffered a heavy defeat before Prague at the White Mountains. The country lost its independence and was amalgamated by force in the Austrian Empire.

The next century, the 18th, witnessed the end of the Polish independence. Exhausted by the wars fought against Russia and Sweden, Poland was unable to resist when its powerful neighbors: Russia, Prussia and Austria proceeded with the

partitioning of its territory in 1772, in 1793 and in 1795. The state of Poland ceased to exist for more than 120 years and with it Eastern-Central Europe - as a subsystem of the political structure of Europe – ceased to exist, too.

7, This part of Europe entered the 19th century with a structure, which lacked historical legitimacy and was conflicting with the new emerging political force: - nationalism. The empires, which divided the territory of Eastern-Central Europe among them, were not justified by the past and were weakened by the present – by the democratic and nationalistic ideas. The territorial status quo was questionable and was of course disputed, but could not be altered as long as the three empires, Russia, Germany and Austria (Austro-Hungary after 1867) were not involved in a war against each other.

The Great War of 1914-1918 ended with the collapse of the three empires and with it appeared the great historic occasion of the reorganization of Eastern-Central Europe on a sound and solid base. It was impossible to return to the past, therefore the solution seemed to be the establishment of new national states according to the principle embodied in Wilson's fourteen points: - the people's rights of self-determination.

To apply it in practice was beyond the wisdom and the capabilities of the victorious powers even if they wanted to apply the principle, which is more than doubtful. "The more I think about the President's declaration as to the right of self determination – wrote secretary of state Robert Lansing in his notes in Paris – the more convinced I am of the danger of putting such ideas into the minds of certain races. It is bound to be the basis for impossible demands... The phrase is simply loaded with dynamite. What a calamity that the phrase was ever uttered."

8, What was wrong and who committed errors?

I have to quote Churchill: "The second cardinal tragedy – he wrote in his War Memories – was the complete breakup of the Austro-Hungarian Empire by the treaties of St. Germain and Trianon. For centuries this surviving embodiment of the Holy Roman Empire had afforded a common life, with advantages in trade and security to a large number of peoples, none of whom in our own time had the strength and vitality to stand by themselves in the face of pressure from a revived Germany or Russia... There is not one of the peoples or provinces that constituted the Empire of the Habsburgs to whom gaining their independence has not brought the tortures, which ancient poets and theologians reserves for the damned." (I/7.)

Harsh and true words, but Churchill missed to mention that this "cardinal tragedy" was not a fateful calamity, but one of the aims of the allied policy. The British government – together with the French, the Italian and the American – did its best to provoke and to accomplish the complete breakup of the Austro-Hungarian Empire. The real tragedy was of course not the loss of its obsolete structure, rather the disappearance of the political and economic unity of a large part of Europe. The victorious powers had no idea how to reestablish this unity so important to the balance of power in Europe in an appropriate form and they did not try to do it. That was certainly their greatest mistake. Because of some trees they did not see the forest. They were not aware of the fact that their task is not to decide about the adjudication of one or two towns, to establish or not to establish here and there a strategic frontier, but to reorganize a vast zone of Europe, more than twice the size of France and situated between two giants, Germany and Russia, defeated and weak at the moment but potentially great powers, both having specific interests and aims concerning the territory separating them.

The victors were lost in details and betrayed their own guiding principle, the people's right of self-determination. I do not want to bore you with details so I will mention a single but characteristic phrase from the records of the Paris Peace Conference: "Je suggère cependant – said Sir Eyre-Crowe – que s'il fallait, pour obtenir une meilleure ligne de communication, sacrifier quelques centaines de milliers de hongrois, cela ne devait pas nous arreter." (La Pradelle: La Paix de Versailles. Vol. IX/1 p. 348.)

It did not stop them. The "better line of communication" was evaluated by some military experts from the point of view of an eventual war, which never happened in the form presumed by the experts, but hundred of thousand, and even millions were effectively sacrificed for such kind of presumptions. The victors tried to fortify Czechoslovakia and Yugoslavia, but the fact that the two states do not exist any more, reveals that the allied powers must have made grave errors in their calculations. By solving one problem, they created two others. The new and the old states of Eastern-Central Europe became or remained weak. The Treaty of Versailles – maybe astonishing at the first sight – made Germany stronger than it was before 1914 (and of course Russia – the Soviet Union of Stalin, too). Might is relative, it has to be compared to that of the neighbors'. In 1914 Germany's eastern neighbors were great powers: Russia and the Habsburg Empire. After 1920 a number of weak and young states, none of them was able to resist effectively their mighty enemies, as Churchill put it.

9, When Hitler and the Nazi Party seized the power in Germany the system of Versailles was seriously ill, if not moribund. The talks on disarmament came to a deadlock, the paying of war-reparations ceased, Germany left the League of Nations, etc. The economic crises hampered the solutions of the emerging conflicts. France and Britain discovered that the small allies in the east do not fortify their international positions but need help, what they were reluctant to offer. They accepted the remilitarization of the Rheinland, the so called Anschluss, and concluded with Hitler and Mussolini the Münich-

agreement in the vain hope that by satisfying Hitler's some demands, they will prevent him from committing further aggressions.

The occupation of Prague in March 1939 ended the policy of appeasement, but at that time Hitler had such a strong position, that to stop him seemed to be impossible without the assistance of Stalin. Stalin put the price of his help so high that it was unacceptable to the Western powers and especially to the Poles. Hitler was ready to pay the price in the hope that sooner or later he will conquer the territories, recognized provisionally as belonging to the Soviet zone of influence. On August 23, 1939 the Ribbentrop-Molotov Pact was concluded, the annexed secret protocol of which partitioned not only Poland (for the fourth or fifth time in its history) but practically the whole territory of Eastern-Central Europe from Scandinavia to the Black Sea.

The people of this vast zone were forced to make an impossible choice, namely to choose between Hitler and Stalin, between Nazism and bolshevism, between the Nazi camps and the Goulag-Archipel. Of course, all of them tried to avoid this terrible choice and their policies varied from armed resistance to limited cooperation. All were conquered or occupied militarily by Hitler – Hungary being the last one in March 1944 – to fall during the second stage of the war under Stalin's domination and to become Soviet satellites – Finland excepted. (Yugoslavia is a special case that I do not touch because it belongs rather to the history of the post-war period.)

10, How it came to this result?

When after the first Soviet victory in December 1941 Stalin presented his demands to the British foreign minister, Anthony Eden, Churchill refused to accept Stalin's claims. He informed his government: "Stalin's demand about Finland, Baltic states and Rumania are directly contrary to the first, second and third articles of the Atlantic Charter, to which Stalin has subscribed. There can be no question whatever of our making such an agreement secret or public, direct or implied without prior agreement with the US." (III/559.) But he did not maintain this position very long. In his letter written to Roosevelt on March 7, 1942 he explained: "The increasing gravity of the war led me to feel that the principles of the Atlantic Charter ought not to be construed so as to deny Russia the frontiers she occupied, when Germany attacked her... Everything portends an immense renewal of the German invasion of Russia in the spring and there is very little we can do to help the only country, that is heavily engaged with the German armies. (IV/282.) This "very little" meant "very much" to the people directly interested. The fateful step was followed by others in the same direction, namely to deliver the states of Eastern-Central Europe to the ever growing appetite of Stalin. I mention briefly the summit of Teheran in December 1943, the agreement of Moscow on the October 9, 1944, and finally the conference of Jalta, February 1945.

I suppose it is known that in Moscow on October 9, 1944, as "the moment was apt for business" Churchill wrote on a half sheet of paper the famous percentages on Rumania, Greece, Yugoslavia, Hungary and Bulgaria. I quote his own words: "I pushed this across to Stalin, who had by then heard the translation. There was a slight pause. Then he took his blue pencil and made a large tick upon it, and passed it back to us. It was all settled in no more time than it takes to set down... After this there was a long silence. The pencilled paper lay in the centre of the table. At length I said, 'Might it not be thought rather cynical if it seemed we had disposed of these issues, so fateful to millions of people, in such an offhand manner? Let us burn the paper.' 'No, you keep it' said Stalin." (IX/201.)

He was satisfied and he did not hide it before his guest. "We have found an extraordinary atmosphere of goodwill here (202) ...Everything is most friendly (203) ...the political atmosphere is extremely cordial" (211) Stalin accepted an invitation to a diner at the British embassy, what he never did before and bid a farewell to Churchill at the airport when he left Moscow.

The bargain of Moscow, half-forgotten, has not the bad reputation it deserves. Perhaps because the military efforts of the Red Army were of outmost importance for the Anglo-American allies to accomplish the liberation of the Western countries from the Nazi domination. But they do not have to forget that their liberty has been built on the subjugation of the peoples of Eastern-Central Europe. A great part of the price of the liberation of the West was paid by the Poles, the Hungarians, the Rumanians, etc. Or – to put it in other words: They were the price.

Jalta was only the last and by far not the most important in the chain of events leading to the partition of Europe.

11, Britain and France entered the war to prevent Hitler from occupying Warsaw after Vienna and Prague. When the war ended, the soldiers of the Red Army were present in all the capitals of this vast region, and in Berlin and Vienna, too. The Western Allies fought so successfully for the maintaining of the European balance of power that it was impossible to establish any balance on European soil without stationing American divisions on the Western side of the Iron Curtain. Europe was reduced to a small part compared to what it was in the previous centuries. The countries on its eastern side had to suffer the iron hand of a totalitarian system similar in many respects to Nazism. "Do you know that we had to endure five years of foreign military occupation?"- I heard often during my stay in the Netherlands. Of course I knew about the terrible sufferings of the Dutch in those years. But when I asked if they knew that we were under foreign occupation for forty-five years, I saw that it was behind the imagination of the average people here.

12, After the Great War the book of Spengler “Untergang des Abendlandes” had a tremendous success. After the World War it seemed that Spengler was right. Europe poor, ruined and divided, ceased to play a role in world politics. The future belongs to the East. The contrary happened, something like thousand years ago. Victory can also ruin a state not only a defeat. The biggest problem of Stalin’s empire was the magnitude of its victory. The Soviet Union became a world power albeit it was economically unfit for this kind of role. The tremendous economic burden of world-policy led to the collapse and to the dissolution of the Soviet Empire. The Soviet Union was unable to maintain its domination over Eastern-Central Europe. The last twelve years witnessed great changes in this part of Europe and their importance is not smaller than of those a millennium ago. New beginning or continuity? The general feeling of the people in Eastern-Central Europe is that they return to a Europe to which they belong for thousand years and from which only the Iron Curtain could separate them. They do not come with empty hands, they are able to make a useful contribution to a more integrated Europe, in a framework of which they see the solution to their century-old problems.

Do people here in the West share this opinion?

Kelet-Közép-Európa helye és szerepe a történelemben

Európa történelmének jobb megértése szükségessé teszi történelmi régióinak – alrendszerének – elemzését, köztük Kelet-Közép-Európáét, amelyet Lengyelország, Csehország és Magyarország alkotott. (Az utóbbi magába foglalta a mai Szlovákia területét, Erdélyt és szoros államjogi kapcsolatban állt Horvátországgal.) Kedvezőtlen adottságok miatt a térség egyetlen állama sem vált nagyhatalommá, nem integrálódtak nagyobb politikai egységgé és egyikük sem tudta megőrizni állami életének folytonosságát. Kelet-Közép-Európa olyan struktúrával lépett a XX. századba, amelyet nem legitimált a múlt és nem erősített a jelen. 1918. után a győztes hatalmak nem ismerték fel, hogy egy egész térség rendezéséről van szó, amelynek gazdasági együttműködését és politikai összetartozását magasabb szinten biztosítani kell. Tévedéseik és mulasztásaik kiszolgáltatták a térség kis államait Hitlernek és Sztalinnak, akik 1939. augusztus 23-án megegyeztek a térség felosztásában. A nyugati hatalmak nem tudták őket segíteni abban, hogy megvédjék magukat a hitleri Németországgal szemben, majd tudomásul vették (Teherán, Moszkva, Jalta), hogy a Szovjetunió hatalma alá kerüljenek. Nyugat-Európa népeinek szabadságát Kelet-Közép-Európa népeivel fizették meg. 1989-ben új korszak kezdődött, de a múlt tanulságait kár volna feledni.

TÓTH, Miklós : Intellectus quaerens fidem

Contemplatio Claudeopoliensis - Kolozsvári Elmélkedés^{1, 2}

Címünk Canterbury Anselmus ismert szavainak, 'Fides quaerens intellectum' (A hit keresi az észet; a hitnek szüksége van az észre), a megfordításából állt elő: Az észnek szüksége van a hitre. Anselmus a hit alatt a maga kora egyházi vallásos hit-tartalmát - hit-tanát - értette, amelynek szüksége van az észre a maga igazolására és kidolgozására. A középkorban, mint ismeretes, ez volt a filozófiának mint 'ancilla theologiae'-nek fontos feladata.

Mi azonban ehelyütt hit alatt egy szellemi funkciót értünk. Az Én saját képeit ismeri meg. Elrendezi őket jelentésvilága egészében és megtölti azokat a maga tartalmával: megérti. Rábólint, meg van győződve annak valóságáról: hisz benne. Nem tehet egyebet, mert saját szerkezete nem enged meg számára más magatartást. Nem mondhatom azt, hogy a ceruza a kezemben nem ceruza és nincs a kezemben. Ha mégis ezt teszem, megtöröm tudatom egységét, összeütközésbe kerülök önmagammal: hazudok, beteg vagy részeg vagyok. A hit meggyőződés, amely tudatunk tartalmát rögzíti. Csak a 'hitt' tény valóság számunkra. Poétikusan így mondhatjuk: ismeretünk tárgya a hit varázsütésére válik valósággá. Tovább nem mehetünk az ismerés folyamata leírásában. Számunkra a hit az utolsó állomás. A hit őstény.

Világunk egészét és annak részeit, a megismerhetőket és a meg nem ismerhetőket képekben és jelképekben jelenítjük meg magunknak. Önfenntartásunk, önkifejlésünk ezekhez való viszonyulásunkban konkrét és jelképes cselekedetek formájában történik. A 'symbolon', jelkép, szó a 'symballein'-ből származik, amelynek a jelentése: egybeesni, összetalálkozni. Benne a jel a tartalommal, azaz a jelentéssel találkozik, esik egybe, azt fejezi ki.

A tapasztalatilag és a logikailag bizonyított ismereteinknél és az azokra vonatkozó jelképeknél a hit realizáló szerepe nem szembeszökő, mivel a tudásban előtérbe lépő ismereti folyamat elfedi azt. (Ámbár tudott és bizonyított tények esetében is feltesszük esetről-esetre a kérdést: 'Hiszed-e ezt valóban?'). Annál világosabb a hit szerepe vallásos jelképek esetében, amelyeknél a tapasztalati és logikai bizonyíték az ismerő számára hiányzik. Az istenhívó végső argumentuma expressis verbis a hit, amely ezesetben úgyszólván 'mez'-telenül mutatja meg magát. Nevén is nevezzük. Azt mondjuk: 'Hiszek Istenben'. Itt hit-tételről, hit-igazságról van szó, amely nem általános érvényű, hanem csak a hívők körén belül érvényes, azaz azok körében, akik ugyanazon jelképrendszerben gondolkodnak, hisznek³. Ennek kifejezői a közös jelképek, a közös rítus, a közös hitvallás. Ezeket mi itt mind a 'jelkép' fogalma alá vesszük. (A teológiában a hitvallások tanának a neve 'szimbólika'.) Vallásháborúk folytak és folynak le azért, hogy emberek tömegei, akarva-nem akarva, egységes jelképű és egyben egységes tartalmú hit-világban éljenek vagy ne éljenek. Mártírok sora jelzi a múltban, a jelenben és a jövőben azt, hogy a hit milyen valóságos, lelkünk mélyéből feltörő erő.

A hit nem csupán az ismerés folyamatának záró mozzanata. Már az ismerés előtt funkcionál⁴. A hit az Én önállóságának a reflexe⁵. Jelen van minden szellemi aktusunkban és azokra vonatkozóan bizonyosságot nyújt, amelyre rábízhatjuk magunkat: igaz és biztos. Előle nem lehet kitérni. Világunkat a hit teremti meg és tartja fenn. Világunk a hit világa.

¹ Az itt közölt gondolatok gyökerei Böhm Károly és Málnási Bartók György (Kolozsvár) bölcséletébe és Gerardus van der Leeuw (Groningen) vallásfenomenológiájába nyúlnak le.

Böhm Károlyra ld. elsősorban Az Ember és Világa köteteit, I. Budapest 1883/1941, II. Budapest, 1892, III. Kolozsvár, 1906, IV. Kolozsvár, 1912, V. Budapest, 1928, VI. Budapest, 1942.

Bartók Györgyre ld. többek közt A filozófia lényege, Kolozsvár, é.n.; Akadémiai előadásait a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában, különösképpen A 'szellem' filozófiai vizsgálata, Budapest, 1934 és A metafizika célja s útjai, Budapest, 1935; Ember és Élet, Budapest, 1942.

Gerardus van der Leeuwe vonatkozóan ld. elsősorban Phänomenologie der Religion, Tübingen, 1933, reprint 1970. A könyvnek angol és francia fordítása is megjelent.

² Ld. a szerző írását: Vallás és öncenzúra a Hollandiai Mikes Kelemen Kör kiadásában megjelent Belső tilalomfák, Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról c. kötetben, 1982, 242-261. oldal és Vallások keresztútján, ugyanazon Körnek Az új század küszöbén c. kötetében, Pécs, 1998, 73-79. oldal.

³ A vallásos hitre vonatkozóan a Zsidókhoz írt levélben olvassuk a következő definíciót: "A hit a reménylett dolgoknak valósága és a nem látott dolgokról való meggyőződés" (11. rész, 1. vers).

⁴ Maurice Merleau-Ponty beszél a 'foi perceptive'-ről. Le visible et l'invisible, Párizs, 1964.

⁵ A reflex szót itt általános értelemben használjuk.

A hitben tudatunk tartalma, jelentés- és értékvilágunk markolódik egybe, ölt testet. Az érték születésének folyamata - Böhm Károlyt követve - úgy ecsetelhető, hogy alkotásunkon felismerjük a magunk szellemi jegyeit, ezen öröm tölt el bennünket és ennek nyomában alkotásunkat előnti szívünk szeretete. Az érték forrása a szeretet. Ez tehát az Én alkotó kifejlésének a reflexe. Jó elolvasnunk Böhm szavait:

"Lehetetlen, hogy az emberiség a szeretetet mindenkor oly nagyra becsülte volna, hogy oly fenkölt elmék és nemes karakterek, mint Buddha és Jézus, ebben találták volna életünk legfőbb célját, hogy annyi száz meg száz millió e tanhoz szegődött volna, ha benne nem rejlenék az emberi szellem legmagasabb ideálja. S ezért megrendültem az örömtől, mikor egészen idegenszerű, sőt bizonyos fokban pesszimistikus szempontból kiindult kutatásaim végén gyermekkorom ideáljait, az emberek legjobbjainak hitét, az emberiség küzdelmének vezércsillagát, nem mint idegen parancsot, hanem mint önfentartásunk egyetemes következményét s lényünk elidegeníthetetlen sajátosságát szemtől szembe kiragyogni láttam."⁶

A művész öröme műalkotásában erről győz meg bennünket. Ugyanez csillan fel az asztalos szemében az általa elkészített szekrény láttán. Ha valaki látta egy édesanya arca ragyogását, midőn újszülött gyermekét először a karjában tartja - az ő alkotását -, mennybéli boldogságnak volt a tanúja. Talán ebből érthető meg a Madonna képe is. (Szilágyi Domokos nevezi a nőket 'angyalgyártó kisiparosok'-nak 'Kényszerleszállás'-ában, amelyet nagy előadóművésznőnk, Illyés Kinga felejthetetlenül tolmácsolt szerte e világon.) Az ember alkotásaiban valósítja meg önmagát, mert alkotásra született. Az emberi élet alkotó élet. Nyitja és mozgatója az érték, az érték pedig a szeretet szülötte.

* * *

Világunk az élet egészében - amely mint lét nekünk önmagunkkal együtt adva van - létezik, alakul. Erővel teljes totalitásként tapasztaljuk meg azt és benne mindent annak részeként, míg mi magunk is annak részei vagyunk. Ebben az erőteljes egészben kell magunkat elhelyeznünk, fenntartanunk, kifejtenünk. Ez a sorsunk. Itt nem csupán elméleti kérdésekről van szó, hanem az élet gyakorlati valóságáról. Benne helyt kell állnunk és meg kell küzdenünk az élet erőivel. Ezeket a lehetőségeink szerint ismernünk, de - egyben annak tudatában, hogy azok legnagyobb részét megismerni nem tudjuk - mindenképpen uralnunk kell, mert másképpen azok győznek le és uralnak minket. Önfenntartó, önkifejtő tevékenység ez. Ebben az egész életünkön át folytatott egzisztenciális küzdelemben minden képességünket csatasorba állítjuk: ismeretet, gondolatot, akaratot, tettet, vágyat, érzést, bűvölést, imádságot. Totális küzdelem ez az életünk minden síkján. Itt tűnik fel a vallás szerepe életünkben.

'Erő győzött le minket!' Ezzel kezdődik az önfenntartás küzdelme és egyben ezzel kezdődik a vallás, amely önfenntartási és önkifejlési forma az élet erőivel való küzdelemben és egyben az azokkal való együttműködésben. A vallás erő-centrikus. 'Reális' és 'ideális' világunk benne ötvöződik egy egzisztenciális egésszé. A vallás a sors reflexe, életuraló jelképek rendszere. E jelképek a tapasztalható 'valóság' és jelentés- és értékvilágunk viszonyulásának adnak formát. A vallás világában az ismert, a tapasztalható, az ésszel felfogható, a 'profán' az érteljes-re, a nem ismerhetőre, az abszolútra, a 'szent'-re utal, annak a szelencéje. Ennek érvényét számunkra a hit adja meg: ez a 'szent' világ 'van', ez számunkra erőteljes konkrét létező. Ebből kap jelentést, legitimációt, erőt a 'profán'. Ez sorsunk meghatározója. A vallás célja az üdv, az élet boldog teljessége, amelyben az ember a legideálisabb körülmények között a maga tartalmát teljesen kifejt(het)i, meg-valósít(hat)ja.

Minden élethelyzetünk erőforrások körül kikristályosodó és funkcionáló egzisztenciális erőhálózat a maga vallásos jelképeivel, rítusaival, szent embereivel, szent helyeivel, szent tárgyaival, szent időpontjaival, szent közösségeivel. Család, munkahely, szakmai kör, város, nemzet, iskola, egyház stb. mind-mind vallásos erőrendszer, vallásos egység. Nincs élethelyzet vallásos jelleg nélkül. Az úgynevezett 'kultúrvilágok' vallás-világok. Ebből érthető a politeizmus. Ugyanakkor világunkban egységes rendet kell teremtenünk, mert tudatunk struktúrájából ez következik. Ebből érthető a monotheizmus. Söderblom, svéd evangélikus érsek és vallástörténész az 1920-as években hívta fel a figyelmet arra, hogy minden politeizmusnak a mélyén ott van a monotheista elem. Ez fordítva is érvényes.

Egy a brazil őserdő évezredek elszigeteltségében élő indián törzs tagjai számára minden egyetlen vallás-világon belül játszódik le. Az őserdő istenei, szellemei ugyanolyan konkrét adottságok mint a nyíl, a fa vagy a gyümölcs. A mi vallásos világaink viszont egymástól függetlenül, gyakran egymás ellenére álltak elő. Mi ezekben egyszerre hiszünk. Azok között magunknak kell a hozzájuk való viszonyulásunkat és e viszonyulások rendjét megállapítanunk, az üdvözítő vallásos erőcsatornákat nyitvatartanunk.

Az élet és a halál határával való szembesülésben tűnik ki a legvilágosabban, hogy mi az, ami bennünket a legmélyebben motivál, éltet. Ebben benne van biológiai, társadalmi múltunk, jelenünk, jövő-váradalmunk, tudattartalmunk, szellemi minőségünk: jelentés-

⁶ Az Ember és Világa, II. kötet, XII. oldal.

és értékvilágunk sorsunk egységében. Itt, az élet és halál mesgyéjén jelenik meg számunkra tudatosan a vallás abban a formájában, amelyet napjainkban mint 'vallást' szoktunk tekinteni. Ez az életünk egzisztenciális magvát kifejező vallásvilág központi funkciója következtében meghatározza egész gondolkodásunkat. Ahhoz viszonyulnak többi vallás-világaink. A világot 'vallásos' és 'nem-vallásos' félre felosztó nézetet nem osztjuk. Világunk teljes egészében vallásos, szakrális. Mindnyájan szentek vagyunk. Így érthető, hogy miért olyan fontos jelentőségű az a kérdés, hogy egy-egy kultúrjelenség milyen az egész életet átölelő és meghatározó vallási háttérből fakad. A keresztyénség - és ennek nyomában az európai gondolkodás - kultúr-(ért)sd: vallás-) világa gyökeresen különbözik az indiaiétól, az izlám világtól, a kínai, a japán vallás-/kultúrvilágtól.

Ha a különböző vallási világokat nem ismerjük, akkor nem értjük meg sem magunkat sem embertársainkat. Vallási világok a maguk jelentés- és értékrendjével, gondolkodás- és viselkedésmódjával benne vannak és maradnak minden társadalomban, annak tagjaiban, azok gondolkodás- és reakció-képében. Szükséges megértenünk például, hogy milyen motívumok vezették - és vezetnek - a keleti keresztyénség társadalmait a nyugati keresztyénség által szervezett társadalmaktól eltérően, a római katolikus társadalmakat a protestánsoktól, ez utóbbiak körén belül a lutheri reformáció által alapszínezett társadalmakat a kálvini reformáció társadalmaitól eltérően⁷. Ezek az attitude-ök megmaradnak akkor is, ha egy-egy országban az illető vallási rendszer formálisan nincsen abban a vezető pozícióban, amelyben azelőtt volt. Ezek a különbségek minden területen érvényesülnek. Példaként említjük, hogy a keleti és a nyugati keresztyénség közötti határvonal 1054 óta⁸ két ilyen kultúrvilág határát jelenti, amelyekben élő emberek, gyakran függetlenül attól, hogy ők személyes hittel egyik vagy másik vallásrendszerhez tartozónak tekintik-e magukat és függetlenül politikai háttérüktől, egymástól eltérően gondolkodnak és egymást kardinális kérdésekben nem is értik meg. Véres valóság ez.

A fentiek alapján érthető, hogy a 'vallási' elemek életünk minden területén szerepet játszanak, akár realizáljuk azt magunknak akár nem.

* * *

Amit fentebb az ismeretről és az értékről mondtunk, az természetesen itt is érvényes. Az élet erőivel, a láthatókkal és a láthatatlanokkal folytatott küzdelmes összjátékban mint alkotó emberek bontjuk ki magunkat és teremtjük világunkat. Ennek motorja az érték, a szeretet szülőtte. - A keresztyénség központi eleme a szeretet, amely azt követeli tőlünk, hogy ne csak magunkat fejtsük ki és teremtsük bele az élet egészébe, hanem minden embertársunkat, mint ugyanazon szellemi kép hordozóját - felebarátunkat -, ezzel a szeretettel közelítsük meg. Alkotó szeretettel. E pontosítás a fentiek után tautológiának tűnhet, azonban mégis szükséges, mert a szeretet ebben az értelemben nem szánalom, nem alamizsna, nem felületi kezelés, hanem komoly, pozitív tett embertársaink felé, amely mind magunktól mind tőlük fegyelmet, odaadást követel meg. Olyan helyzetbe kell hoznunk embertársainkat - felebarátainkat -, hogy önmagukat mint alkotó emberek, felelőseteljes önálló individuumként kifejthessék s ők maguk is embertársaikat hasonló helyzetbe akarják hozni és hozhassák is. Ez az ő kötelességük éppúgy mint a mi említett kötelességünk. A 'Szeresd felebarátodat mint tenmagadat!' bibliai felhívásának - amelyhez hasonló gondolat más vallásokban is jelen van, de nem azzal az általános, központi, döntő jelentéssel mint a keresztyénségben - ez az értelme. Az univerzális szeretet az itt említett értelemben az, amely nem csak bennünket bontakoztat ki, hanem minden embert, de mindnyájunk tetteivel. Feladat ez. Ebből érthető a szeretet 'parancsa' és annak útja a történelemben.

Ha itt a 'szeretet' szót használjuk, akkor azalatt nem szánalmat sem nem szerelmet, azaz szexuális vonzódást értünk, hanem azt a szeretetet, amelyet a magyar nyelv tisztán kifejez és amely költői kifejezést nyert Pál apostolnak a Korintusbeliekhez írt első levele ismert 13. fejezetében.

A szeretet központi jelentőségével adta meg a keresztyénség, egyedül a nagy vallásos áramlatok közül, 2000 évvel ezelőtt kultúrvilágunk központi lendítő gondolatát. Ezért helyénvaló, hogy időszámításunk Jézus Krisztus születésével kezdődik. A keresztyénség ezen elsődleges tette hívó követelményével kultúrvilágunk erkölcsi meghatározója lett, maradt és lesz a jövőben is, akár használjuk rá a 'keresztyén' nevet akár nem. Nekünk meg kell látnunk a történelmi jelenségekben a szkémák, szavak, jelképek mögött az azokban rejlő lényegét, az emberi szellemnek az azokban megmutakozó kifejlését, önmegismerését, megnyilatkozását.

⁷ Ld. erre vonatkozóan különösképpen Max Weber és Ernst Troeltsch kutatásait. Weber-től magyarul: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme, Vallásszociológiai írások, Budapest, 1982. Troeltsch-től elsősorban: Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Tübingen, 1912. 3. kiadás 1923.

⁸ A kelet-nyugati keresztyén schisma.

A szellem jelentések organizmusa. Az organizmus szót itt sui generis-értelemben használjuk, hogy kifejezzük a jelentések egészének élő rendszerét. Jelentések a tudatunkban léteznek. Valamennyinkében. Ezek egésze a szellem világa.

Az univerzális szeretetnek az alapelemeit találjuk meg az evangéliumokban mint ideált, betölthetetlen követelést, paradox kötelességet, abszolút feladatot és mértéket. A fentiekből kitűnik, hogy milyen szellemi alapigényeket fejez ki és miért fejez ki az evangélium s miért talál visszhangra ez az evidens, szent 'örömműzenet' az emberi lélekben. Ez adta meg a keresztyénség emberi és földrajzi univerzalizitását. Minden embert eleve és egyenlően magába foglal. A keresztyénség kifejezetten túllépett az Ószövetség önkényesen kitalált 'választott-nép'-sovinizmusán (és minden sovinizmuson). Az Ó- és Újszövetség egyébként sem konkrét tárgyi, hanem jelképes és mítikus értelemben értendő. A Biblia nem történelemtan; nem történetet, hanem üdvtörténetet nyújt. - Ez a 'program' ma éppoly aktuális mint 2000 évvel ezelőtt, mert gondolkodásunk struktúrájába van beleírva. Annak alaprajzát adta meg Kant A Tiszta Ész Kritikájában. Ezen alaprajz és az evangélium egymást kiegészítik. Augustinus sóhaja, 'Nyugtalan a mi szívünk, míg meg nem nyugszik Tebenned' és a kálvini 'Soli Deo Gloria'-eszme ezt fejezi ki a teológia nyelvén.

Nem kell feszélyezve éreznünk magunkat teológiai kifejezések használatánál, ha tudjuk, hogy azok a mi gondolkodásunk rendszeréből származnak és abból nyerik jelentésüket. Ezt bizonyítják teológusok János evangélistától, Augustinuson és Aquinoi Tamáson keresztül Barth Károlyig. Kant, Hegel, Marx mögött látnunk kell a vallási világot, amelyben éltek és amellyel gondolataikat konfrontálták⁹. Napjainkban is jelen van a teológia, ha nem is mindig a formális egyházi teológiák köntösében. (Ez azonban külön elmélkedés keretébe tartozik.)

Az emberi élet szellemi világot jelent. Ez a szellemi világ érik történelmünkben az indiai, a mezopotámiai, egyiptomi és perzsa - melyeknek egyik leágazása az Ószövetség¹⁰ és annak folytatásában az Újszövetség is -, a görög, a keresztyén és ennek vonalában az európai gondolkodásban. Ezek az eszmevilágok egymásba kapcsolódnak és hatnak tovább gondolkodásunk történetében. Ebben az univerzális szeretet metamorfózisait láthatjuk az adott körülmények között. Nagy történelmi vonal ez számtalan variációval. Ebben kap helyet a középkor, a renaissance, a reformáció, a felvilágosodás, a liberalizmus, a marxizmus, az információs társadalom jelenlegi, az egész világot átfogó (mai szóval mondiális) szellemi egységet teremtő átalakulása stb. Megannyi vallásos mozgalom, amelyek a fenti gondolatmenetben helyükön vannak. - A philosophia perennis egyben theologia perennis.

* * *

Individuálisan felelősek vagyunk tetteinkért. Említettük, hogy az univerzális szeretet a keresztyénségben nyert formát. Abban az ember útja egyenes vonalban halad az Utolsó Ítélet felé, ahol aszerint ítéltetik meg, hogy mennyiben tett eleget az univerzális szeretet követelményének. Itt nem a lélekvándorlás szüntelen újraszülető körforgásában vagyunk, amely nem serkent szeretetből fakadó építő tette embertársam iránt, hanem inkább szájalomra; a reinkarnációk végtelen sorozata kikerülhetetlen. Mindkét esetben - éppennyúgy mint más vallásos koncepciókban - az Énnek természetéből folyó projekciójával van dolgunk, amely önmaga tudattartalmát vetíti a jövőbe.

A keresztyénségben - amely kultúrvilágunkat évszázadokon át fémjelezte és mindmáig meghatározza - az egyedi ember egyszersmindenkori, elodázhatatlan felelősége előtt állunk. Erre a végső megoldást az isteni kegyelem nyújtja. Ez az univerzális szeretet megjelenése emberi sorsunkban, melyet mint reményt helyezünk el gondolatvilágunkban. Ez a sors, a mi egyedi sorsunk, egy személyes élet-úton játszódik le az élet erőivel való személyes küzdelemben. Az Utolsó Ítélet után feltűnik a Mennyei Jeruzsálem misztikus képe. Jelképek? Igen; tudatvilágunk szükségszerű projekciói. Itt látjuk Böhm projekció-tanának a jelentőségét. Realitás? Igen, a hívőknek. Mindenki számára? Nem. Itt, az élet és a halál határán csak a paradoxon igaz és a hit dönt, - pontosabban az a személyes ítélet, amelyre meggyőződéssel rábólintunk és amelyet mint a magunk számára érvényes valóságot a hitben 'fixálunk'. Minden jelkép mögött arra a szellem alkatában jelenlevő jelentésre és folyamatra kell tekintenünk, amely abban kifejezést nyer.

* * *

Korunkban nem mondhatjuk, mint régebben, hogy társadalmi világunkban jelképrendszere szerint szinte mindenki 'keresztyén' - még figyelmen kívül hagyva a formálisan keresztyén áramlatok közötti hittani különbségeket. Viszont kultúrvilágunk keresztyén értékrendű és csak a keresztyénség életmagatartásából érthető meg, mert az univerzális szeretet ölt abban testet. Ebből származik többek közt szociális biztosítási rendszerünk. Ebből állt elő az Egyesült Nemzetek hitvallása, Az Emberi Jogok Alapokmánya,

⁹ Ld. erre vonatkozóan Hendrikus Berkhof: 200 Jahre Theologie, Ein Reisebericht, Neukirchen-Vluyn, 1985.

¹⁰ Ld. többek közt Thomas L. Thompson: Early history of the Israelite people, From the written and archeological sources, Leiden, 1992, pl. 417-423. oldal és u.ő: The Bible in history, How writers create a past, London, 1999.

amely mint minden hitvallás az ideált kodifikálja, nem a valóságot. 'A történelemben nincs ugrás' adágiuma óvatosságra int. Ez az ideál csak lépésről-lépésre valósul meg a mindennapok valóságában. De megvalósul. Ha múltunkat és jelenünket a fentiek fényében megértjük, akkor anticipálhatunk a jövődő fejlődésre is; nem konkrét értelemben, mint a marxizmus sok hívője tette, hanem sejtő váradalomban, a szellem teremtő, tisztító ereje tudatában és az abban való bizodalomban.

Az univerzális szeretet az itt esetelt értelemben szinte 'belefürja' magát minden kultúrvilágba - a sajátunkba is -, és azokat, gyakran nem megrendülések nélkül, megváltoztatja. Nem ok nélkül beszél Jacques Ellul a keresztyénség szubverzív jellegéről¹¹. Ez szükségképpen és ezért visszatarthatatlan folyamat, amelyet a napjainkban sokat használt szóval a 'kultúrvilágok konfliktusa'¹² részének tekinthetünk ugyan, de amely ezt az egész emberiséget érintő érési folyamatot magvában meghatározza. A fent jelzett univerzális alkotó szeretet az, amely, Hegellel szólva dialektikusan haladva, a mi gondolatainkkal és tetteinkkel formálja a világot az emberi szellem élő, reflexszerűen funkcionáló alkata szerint. Ennek vonala kultúrtörténetileg a mi keresztyén-alapú európai gondolatvilágunkból származik. Ez maga is más kultúrvilágok összeolvadásából állt elő. Ebbe a fejlődésbe más kultúrvilágok is bekapcsolódnak - gyakran heves küzdelmek során -, de ez jelzi a fővonalat, amelyhez történeti jelenségeket lehet viszonyítani. Nem kultúr-gőg beszél belőlünk, nem is missziói lelkesülés, sem nem az univerzális szeretet eszméjének vagy a szellemnek egyféle hypostazálása, ha ezt mondjuk, hanem az ember szellemi alkatának és funkcionálásának a fentiekben vázolt megértése. Csupán a tények előtt szeretnénk fejet hajtani, de azok előtt mindig fejet kell hajtanunk.

Ezzel kapcsolatban egy pillanatra megállunk a liberalizmus és a szocializmus és azok leágazásai kérdésénél. Tesszük ezt azért, mert ezen mozgalmakban a keresztyénséggel ellentétes áramlatokat szokás látni. Mi azonban a fentiek után ezeket a keresztyénségnek mint az univerzális szeretet kifejezőjének levezetett formáit tekintjük. A liberalizmus a személyiség önálló, szabad kifejlésének ad hangot, a szocializmus pedig az emberi szolidaritásnak. Mindkettő, együtt, az univerzális szeretet alkotóeleme, célja. Nem helytelen talán elgondolkodni azon, hogy a földgömb jelentős részének a lakossága az univerzális szeretet mint szellemtörténeti mozgalom alapelemeivel többek közt, a keresztyén misszió mellett, ezen formákban került és kerül érintkezésbe. - A keresztyénség, a liberalizmus és a szocializmus különböző formái, a demokratikus parlamentáris rendszer, az Egyesült Nemzetek említett alapokmánya, a nemzetközi emberi jogi és béke-akciók - mind ebbe az irányba mutatnak. Mindezek nem nőttek volna ki sem az indiai sem a kínai sem az izlám szellemi világból. Ismerjük valamennyien ezen fejlődés negatív oldalait is. Itt azonban az említett jelenségek központi elemeire tekintünk.

* * *

Elmélkedésünket Canterbury Anselmus szavainak megfordításával kezdtük. E sorok is bizonyítják azonban Anselmus mondásának az igazságát: 'Fides quaerens intellectum', azaz a hitnek szüksége van az észre.

* * *

Szövegünkhöz a 'Kolozsvári elmélkedés' alcímet választottuk, mert e gondolatok a Kolozsvári Iskola bölcséletében gyökereznek.

Személyes utóirat.

Hálás köszönetemet fejezem ki a 'Filozófia és teológia a magyar eszmetörténetben' (Miskolc-Kolozsvár, 2000. október 27-31.) konferencia szervezőinek, hogy alkalmat nyújtottak nekem az ezen symposiumon való részvételre. Eltérőleg a többi előadótól ugyanis nem más filozófusokról beszéltem, hanem a magam gondolatairól szóltam. Tettem ezt azért, mert Böhm és Bartók nyelvi okokból külföldön nem ismert. Így szükségét éreztem annak, hogy gondolataimat magyar bölcselők elé tárjam. Az a tény, hogy ez a kolozsvári egyetememen történhetett meg, számomra különösen kegyeletteljes élmény volt, mivel gondolkodásom ezen egyetem világában gyökerezik. Bár magam nem voltam ez egyetem hallgatója, professzorom (a Budapesti Ref. Theológiai Akadémián) és mesterem, Bartók György ott élt és dolgozott. Tette ő ezt lelkében akkor is, midőn történelmi erők - kétszer - arra kényszerítették, hogy elhagyja szellemi fészket, amelyhez mindig hű maradt.

Hága, 2000. karácsony ünnepén.

---

¹¹ Jacques Ellul: La subversion du christianisme, Párizs, 1984.

¹² Ld. Samuel Huntington ismert könyvét: The clash of civilisations and the remaking of world order, New York; több kiadás.

Intellectus quaerens fidem

Contemplatio Claudiopoliensis - Contemplation in Kolozsvár/Cluj/Klausenburg*

The title is a reversed wording of the adage of Anselm of Canterbury, 'Fides quaerens intellectum'. We fix our 'pictures' in 'reality' by 'fides' i.e. belief, which is: conviction. It is the bridge between the subject and the 'object' of knowledge. It is the reflex-reaction of the 'I' (ego) on its self-positing, its self-affirmation. Our world is the world of 'fides'. Its role is especially striking in case of contents of our mind, which cannot be proved by experience or according to the rules of logic, as e.g. religious ideas, expressed in symbols. In this case we speak in terms of 'truth of faith' which validity only within a community of believers.

'We have been overrun by a power!' This is the begin of religion, which is a form of self-maintenance and self-realization. Religion is a reflex-reaction on the experience of our fate, our existence. It is a system of life-empowering symbols. Religion is power-centered. Our life is entirely religious. Every life-situation is a religious power-network. When speaking of 'cultural' units or codes we mean 'religious' units or codes. Our family, our daily work-situation, our national, economic, scientific, artistic, church-life etc. are religious systems with their religious power-centers, their rites, their holy men or women. Polytheism and monotheism arise out of the structure of our mind.

Our self-realization is the product of our mind, with its meanings, with its values. The central element of 'value' is love. When looking at our creation we recognize therein ourselves, our own content, followed by joy of this recognition, fulfilled with love. Love is a reflex-reaction on our creative self-realization.

This means - in our social contacts - that we have to consider our fellow-men as self-realizing creative persons. It is our task to bring them into a position wherein they can express and realize themselves, while it is everybody's task, on his turn, to do so. Love is the central idea of Christianity. By this idea Christianity introduced a new leading conception, a new fundamental motive into history, which coincides with the central creative element of our human nature. This is the basic moral line in our history irrespective of the different forms and ways in which we tried to realize Christianity during twenty centuries. In this perspective it is comprehensible that our calendar starts with the birth of Jesus Christ, because Christianity introduced this new idea in history, which inspires us all the time and continues to do so in future: the universal creating love. A new era in human history. This means love neither as compassion nor as sexual attraction - however both can participate therein -, but 'agapé' in the sense of the well known chapter 13 of the first letter of St. Paul to the Corinthians. When understanding this we are aware of the fact, that this universal creating love changes the entire human community. Both liberalism and socialism are parts of this development. - Also the Charter of the United Nations is a result of it.

* This 'contemplation' has its starting point in the philosophy of Károly Böhm and György Bartók (Kolozsvár/Cluj/Klausenburg) and in the phenomenology of religion of Gerardus van der Leeuw (Groningen).

FRIJHOFF, Willem : Gelovig of geletterd?

Nederlands-Hongaarse betrekkingen in de Republiek der Letteren van de 16^e tot de 19^e eeuw¹

Wellicht de meest bekende betrekking tussen Hongarije en Nederland in de vroegmoderne tijd was de educatiereis, of *peregrinatio academica*, van gereformeerde Hongaarse en Zevenburgse studenten naar de geleerdencentra, de universiteiten en illustre scholen, van de Noord-Nederlandse Republiek. Al zullen we hun precieze aantal nooit weten, enkele duizenden Hongaren moeten die weg zijn gegaan. Vanouds wordt die reis vooral in het raam van de kerkelijke betrekkingen gezien, als een reis van gelovigen. Zonder dat gegeven in het minst te willen ontkennen, wil ik in het volgende betogen dat zij een nieuwe belichting kan krijgen als men haar onder het oogpunt van de geleerde betrekkingen in de Republiek der Letteren van vroegmodern Europa beschouwt.

Politieke orde en culturele dynamiek

Laten we daartoe eerst kort de Europese situatie schetsen. De drie eeuwen begrepen tussen de Reformaties, de protestantse en de katholieke, enerzijds, en het revolutietijdperk van het einde van de achttiende eeuw anderzijds worden traditioneel geschaard onder het lemma van de opkomst van de absolute staat. Het staatsvormingsproces was reeds in de Middeleeuwen ingezet – de kroning van István als eerste koning van Hongarije in 1001 was er een kenmerkende uiting van. Het vond toen echter een nieuwe voedingsbodemp in een reeks van factoren, zoals de groei van de steden, de aantrekking van de wereldeconomie, haar overheersing door een aantal op nieuwe, kapitalistische leest geschoeide Europese handelscompagnieën en haar concentratie rond enkele Europese polen, de technisch-wetenschappelijke ontwikkeling, de centralisering van de vorstelijke hofhouding, de professionalisering van de staatsinstellingen, en vooral ook de strijd om de hegemonie in Europa. De Vredesverdragen van Westfalen, in 1648 te Münster en Osnabrück gesloten, vormen, samen met het Pyreneeëntractaat van 1659, in dat opzicht een belangrijk keerpunt.²

Die Vrede maakte een eind aan de lange reeks Europese godsdienstoorlogen, waarvan de Tachtigjarige Oorlog in de Nederlanden er één was. Ze brak definitief met het politieke concept van de *respublica christiana*, waarbij Europa zich onder het gelijktijdig gezag van twee hoofden of zwaarden, het geestelijke (de paus) en het wereldlijke (de keizer) had gesteld. De politieke orde emancipeerde zich, de *raison d'État* werd voor vele staten het leidende beginsel van de nationale en internationale politiek. De gemeenschappen die hun vrijheid hadden bevochten, zoals de Noord-Nederlandse Republiek en de Zwitserse confederatie, werden als volwaardige, onafhankelijke staten erkend die geen enkele hogere geestelijke macht meer boven zich toelieten. Er werd een internationale rechtsorde ingesteld en het machtsverwicht tussen de staten werd voortaan de grondslag van de Europese verhoudingen. Het staatsvormingsproces werd ook daarna – het is slechts een schijnbare paradox – bevorderd door de bijna onophoudelijke oorlogvoering om de hegemonie, die de financiële behoeften van de vorsten opschroefde en daarmee, via de fiscale ambtenarij, de onderdanen steeds intensiever bevoogde. Tegelijk werd daarmee de politieke en wijsgerige reflectie over de verhouding tussen staat, leger en natie bevorderd, en werden de burgers tot het bewustzijn gebracht dat er nationale belangen op het spel stonden. Zo ontstond nationale samenhang binnen de staten en, in de multi-etnische samenlevingen die nogal wat staten waren, over de staatsgrenzen heen.

De emancipatie van de politieke orde impliceerde tegelijk een zekere emancipatie van de religieuze orde. De traditionele verhoudingen werden daarbij omgekeerd: niet de kerk hield meer toezicht op de politiek, maar de staat controleerde de kerk. Intussen was in Europa echter een verscheidenheid aan religieuze confessies gegroeid die dan ook om nieuwe oplossingen vroeg. Bijvoorbeeld de officiële, zij het broze tolerantiepolitiek, die in Frankrijk was afgedwongen; een formele gewetensvrijheid zonder vrijheid van erediens zoals in de Noord-Nederlandse Republiek; een officieus getolereerde verscheidenheid aan richtingen en stromingen binnen, en later ook buiten de staatskerk, zoals in Engeland; en vooral de grote confessionalisering in het Duitse Rijk, die de kerken vastlegde maar tegelijk de kerkelijke impact op het maatschappelijk leven vergrootte.

De grote pan-Europese orde van de laatmiddeleeuwse *Christianitas*, die vele en ruime mogelijkheden tot uitwisseling en verkeer over de politieke grenzen van de heerschapsgebieden en territoria heen had geboden, werd zo drastisch ingeperkt. De mannen en vrouwen van vroegmodern Europa dreigden fysiek te worden opgesloten in slinkende territoria. Zowel moreel als religieus werden ze geheel aan de tucht, zoniet de grillen, van de wereldlijke overheid onderworpen. In de achttiende eeuw

¹ Lezing gehouden op het symposium 'Studiedag Hongaars Millennium' in het Universiteitsmuseum De Agnietenkapel te Amsterdam i.s.m. de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Amsterdam, 11 mei 2001.

² Zie Willem Frijhoff & Marijke Spies, *1650: Bevochten eendracht* (Den Haag, 1999), 39-42.

werkte de nieuwe, seculiere ideologie van de maakbaarheid van mens en samenleving de politieke ambities in de hand. Ze voerde de absolutistische heersers nog een stap verder. Op despotische wijze probeerden ze hun onderdanen conform te maken aan een nieuw ideaal van staatsburgerschap, waarbij de staat alles in de burger zou domineren, dicteren, en eventueel transformeren.

Des te belangrijker is het dat we ons realiseren dat er in Europa voortdurend tegenkrachten aan het werk bleven die geestelijke ruimte en intellectuele vrijheid probeerden te realiseren in de steeds benauwender kooi van de politieke wereld. Drie bewegingen moeten hier worden genoemd. Sommigen hielden een ideaal van cultuur en wetenschap hoog dat alle naties en staten moest overspannen en zochten voortdurend naar praktische vormen om dat te verwerkelijken. Anderen beriepen zich op de universele, door God zelf verordende rechten van de geestelijke orde die de politieke grenzen per definitie te boven gingen. Weer anderen werkten door de nood gedwongen in andere landen dan het hunne of in meerdere landen tegelijk. Door de overdracht van hun eigen kennis, normen en waarden aan hun gastland legden ze reeds de fundamenten voor een nieuwe eenheid van de Europese cultuur. Deze laatste hebben als weinig andere aan de dynamisering van Europa bijgedragen.

De Republiek der Letteren

In het eerste geval doel ik op de Republiek der Letteren, in het tweede op de grote religieuze stromingen en kerken die heel Europa doortrokken, in het derde op de gemeenschappen van vluchtelingen die het bijverschijnsel vormden van de opdeling van Europa in naties en confessies. De gelijkaardigheid van die drie supranationale bewegingen of instituties suggereert reeds dat ze met elkaar in relatie staan. In feite hebben ze elkaar om beurten gedynamiseerd en als een spiraalbeweging versterkt. De Republiek der Letteren wilde een universele gemeenschap van de letteren vormen, dat wil zeggen van de geleerden, de intellectuele arbeid en de wetenschap, vormen zonder onderscheid van nationaliteit, religie, stand of herkomst, maar gekenmerkt door gelijkheid, vrijheid en gemeenschapszin.³ Voor haar kosmopolitische pretenties en haar wetenschappelijke netwerkvorming steunde ze sterk op de structuren van de grote internationales van de geest: de katholieke kerk, haar ordes en congregaties met hun supranationale structuur, de calvinistische internationale van academies en geleerdheid, later ook de jansenistische verzetsbeweging tegen het staatsabsolutisme, zonder de joodse internationale diaspora van handel, geld en wetenschap te vergeten. Maar ze profiteerde zeker zoveel van de vluchtelingengemeenschappen, zoals die van de hugenoten die na de opheffing van het tolerantie-edict van Nantes in 1685 over de gastvrije landen van heel Europa uitzwermden en de nieuwe *lingua franca*, het Frans, tot de Europese communicatie- en cultuurtaal maakten, zodat zelfs in Berlijn de cultuur Franstalig werd en Rivarol daar in 1784 zijn befaamde *Discours sur l'universalité de la langue française* kon indienen.

De kern van de Republiek der Letteren lag oorspronkelijk in het humanisme. Ook in Hongarije was het humanisme in de vijftiende eeuw al vroeg en met succes binnengekomen. Nog recentelijk heeft een Hongaars-Nederlands symposium de nadruk gelegd op het aanvankelijk succes van het humanisme in zestiende-eeuws Hongarije en op de geleerde banden met de Nederlanden.⁴ Waarschijnlijk is het aan de gecombineerde effecten van een reeks factoren te wijten dat het hoger onderwijs vanaf het eind van de vijftiende eeuw geruisloos uit Hongarije verdween: de Turkse opmars en de bezetting van de hoofdstad Boedapest vanaf de slag bij Mohacs (1526) tot 1681, de rivaliteit van het resterende deel met de christelijke buurlanden, het ontbreken van een volwaardige hofcultuur met haar impulsen voor cultuur en wetenschap, maar ook het gebrek aan belangstelling van de Oostenrijkse heerser voor de uitbouw van een wetenschappelijk apparaat in Hongarije. Tibor Klaniczay heeft indertijd betoogd dat deze leemte verantwoordelijk is geweest voor het ontstaan van een duaal systeem in de vroegmoderne Hongaarse cultuur. Naast een academische cultuur van vreemde oorsprong, aan buitenlandse universiteiten verworven, zou een inheemse cultuur van *literati*, subacademische geletterden gevormd aan lokale colleges van hoog niveau, zijn ontstaan. Veel meer dan de academische cultuur zou deze op de eigen behoeften van het land gericht zijn geweest.⁵

Het is de vraag of deze stelling, die in haar algemeenheid ongetwijfeld aandacht verdient, voor alle groepen in de Hongaarse samenleving houdbaar is. Was Hongarije in de vroegmoderne tijd wel zo'n culturele eenheid waar allen zich mentaal gelijkelijk bij betrokken konden voelen? Ik denk dan natuurlijk in de eerste plaats aan de protestanten, de luthersers en de gereformeerden, met hun politieke minderheidspositie. Zouden zij door hun studie in het buitenland minder open hebben gestaan voor de noden van hun land en er, naar hun eigen normen, minder trouw aan zijn geweest? Ik zal het in het vervolg van dit betoog uitsluitend over de gereformeerden hebben. Voor de luthersers, die hun culturele en religieuze impulsen in het Heilige Roomse Rijk zelf konden vinden, ligt de situatie immers net even anders dan voor de gereformeerden.

³ Hans Bots & Françoise Waquet, *La République des Lettres* (Parijs, 1997), met literatuuropgave.

⁴ Arnoud Visser (red.), *In Search of the Republic of Letters. Intellectual relations between Hungary and the Netherlands* (Wassenaar, 1999).

⁵ Tibor Klaniczay, 'Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie, XVIe siècle)', in: Jacques Le Goff & Béla Köpeczi (red.), *Intellectuels français, intellectuels hongrois, XIIIe-XXe siècles* (Boedapest/Paris, 1985), 99-109.

Wat onder de dwang der omstandigheden in de zeventiende eeuw gebeurt, is dat de reeds gevestigde Republiek der Letteren en de nieuwe 'internationale' van het calvinisme elkaar gaan vinden. Via haar calvinistische vertegenwoordigers, met name in de Duitse landen, Groot-Britannië en Nederland, breidt de Republiek der Letteren dan haar voelsprietten uit tot in de verste uithoeken van Europa, langs de weg van geleerde contacten, uitwisseling van boeken, manuscripten en traktaten, en vooral ook opleiding en reizen. Het calvinisme dat aan de periferie van de christenheid leeft, zoals in Hongarije, heeft daarbij een evident belang. Het versterkt zo immers niet alleen het wetenschappelijk peil en de professionele opleiding van zijn lokale leiders, maar houdt ook voeling met de intellectuele centra in het kerngebied van intellectueel en spiritueel Europa en verzekert zich van een voortdurend nieuwe instroom van ideeën, waarden en cultuurproducten.

Anderzijds heeft ook de Republiek der Letteren zelf er belang bij. In de periferie, vooral die van Centraal en Zuidoost-Europa, borrelt het van ideeën. Comenius, de Tsjechische bisschop, en de antitrinitariërs (socinianen of unitariërs), talrijk in Polen, sterk en door de overheid gesteund in Transsylvanië, zijn er een voorbeeld van. De Republiek der Letteren denkt het Zuid-Oosten van Europa soms ook nog als een gebied dat dicht bij de klassieke bronnen van de wetenschap staat, ondanks de Turkse overheersing. Men heeft min of meer vage verwachtingen van een secundaire stroom van overdracht van kennis en geleerdheid, een nieuwe *translatio* van Oost naar West, minder wezenlijk dan de eerste twee, die van Griekenland naar Rome, en duizend jaar later van Italië naar de nieuwe Romes en Athenes in Noordwest-Europa, dat wil zeggen naar onbetwiste cultuurcentra als Parijs, Leuven of Leiden ('Athenae batavae', zoals Meursius het al in 1625 noemde) gingen, maar niet minder vruchtbaar en vernieuwend.

Een van die stromen werd gevormd door de gereformeerde Hongaren die voor hun opleiding naar het buitenland moesten trekken, enerzijds omdat zij in eigen huis geen adequate vorming konden vinden, anderzijds omdat ze een wereld zochten waar het zinderde van cultuur en waar ze het gevoel konden krijgen actief deel te kunnen nemen aan het wetenschappelijk debat. De calvinistische internationale kan in feite worden beschouwd als een van de belangrijkste subsystemen waarop de Republiek der Letteren dreef. De calvinistische gemeenschappen hadden niet alle dezelfde theologische kleur, maar het duidelijkst bewijs van hun gevoel van eenheid is dat ze wederzijds met elkaar in communie stonden en elkaars bestaansrecht als kerken erkenden.

Hoewel het calvinisme de jongste en aanvankelijk kleinste van de grote zusters van de protestantse hervorming was, is het gaandeweg de geografisch meest verbreide stroming geworden, van Nieuw-Engeland en Schotland tot Transsylvanië, via Frankrijk, de Noord-Nederlandse Republiek, een aantal Duitse staten en Zwitserse kantons, streken in Polen, Oostenrijk en noordelijk Italië, en natuurlijk Hongarije. Hoewel de gereformeerden slechts in weinig grote landen de status van staatskerk bereikten of zelfs maar politiek dominant werden, is juist die verbrokkeling van de calvinistische gemeenschap haar kracht geworden. Toen de hugenoten uit Frankrijk werden verjaagd, konden zij bijna overal in West-, Midden- en Noord-Europa op daadwerkelijke sympathie rekenen. Van die sympathie voor de vervolgte geloofsbroeders hebben ook de Hongaren en Zevenburgers weten te profiteren.

Nu viel Hongarije evident buiten het klassieke kerngebied van de Republiek der Letteren. Het behoorde tot de periferie die over haar toelating tot het kerngebied voortdurend moest onderhandelen met de gevestigde instellingen en intellectuele autoriteiten. De *imagined community* van de Republiek der Letteren -- om het gevleugelde woord van Benedict Anderson hier te gebruiken -- kende weliswaar geen duidelijk omschreven fysieke grenzen, maar iedereen wist wie of wat er wel of niet bij hoorde. Napels, Venetië, Basel, Straatsburg, Avignon, Lyon, Parijs, Leipzig, Praag, en even later ook Leiden, Amsterdam en Londen hoorden er beslist bij. València, Barcelona, Kopenhagen, Kraków en Boedapest echter niet, al konden daar incidenteel ook grote geleerden werken, zoals Copernicus in Kraków of Tycho Brahe in Denemarken. Maar Copernicus' theorie brak niet echt door zolang zij niet in het kerngebied van de Republiek der Letteren was aanvaard, en Tycho Brahe's werk werd pas vruchtbaar toen hij aan het keizerlijk hof in Praag was terechtgekomen.

Ik heb dat kerngebied elders het 'polygoon der Letteren' genoemd, dat wil zeggen een denkbeeldige rechthoek, of liever nog een parallellepipedum, uitgestrekt over delen van Zuid- en West-Europa, noord-zuid gericht, en begrensd door de belangrijkste steden, universiteiten of academies, bibliotheken en wetenschappelijke sommititeiten, de topgeleerden van die tijd. In de zeventiende eeuw liep die rechthoek van Napels en Rome in het zuiden naar Toulouse, Bordeaux, Londen, Oxford en Cambridge in het westen, vandaar naar Leiden, Amsterdam, Hamburg en Dantzig in het noorden, en dan over Praag, Wenen, München en Venetië in het oosten via Florence en Bologna weer terug naar Rome.⁶

Om toegang te krijgen tot de wereld van wetenschap moest men in actief contact zien te komen met de gezaghebbende geleerden van dat polygoon. Daarvoor bestonden vele manieren. De geëigende vormen van communicatie in de Republiek der Letteren bestonden uit briefwisselingen en publicaties, maar, zeker voor wie uit de periferie kwam en zijn burgerschap als intellectueel of geleerde nog moest bewijzen, vooral ook uit visites bij collega's, werkbezoeken aan bibliotheken, en dus reizen. Reizen was nog om een andere reden belangrijk. De reis, ook de vormingsreis voor de niet-geleerde, werd als een van de belangrijkste instrumenten voor de voltooiing van de opvoeding beschouwd. Zij opende, zoals men zei, het grote boek van

⁶ Willem Frijhoff, 'La circulation des hommes de savoir: pôles, institutions, flux, volumes', in: Hans Bots & Françoise Waquet (red.), *Commercium litterarium. La communication dans la République des Lettres* (Amsterdam/Maarsse, 1994), 229-258.

de wereld. Zowel ambachtsgezellen en jonge kooplieden als studenten van allerlei slag probeerden hun vorming of hun opleiding te voltooien door een buitenlandse reis. Dat gold niet alleen voor de regentenelite met haar meer of minder mondaine educatiereis in de vorm van een *grand tour*, maar ook voor de onbemiddelde bedienaren van het goddelijk woord.⁷

De rechtzinnige gereformeerde theoloog Franciscus Gomarus zelf had in 1603 gesteld dat het voor een aankomend predikant belangrijk is meerdere universiteiten en scholen in Duitsland en Zwitserland te bezoeken alvorens het predikambt aan te nemen, ‘pour avoir cognoissance de meurs, de l’estat des eglises, gens doctes etc.’, ook al wees hij het toerisme dat gewoonlijk daarmee gepaard ging af.⁸ De geleerde Leidse arabist Thomas Erpenius verwoordde het doel van de *peregrinatio academica* in 1631 juist in veel bredere termen, met de pregnante volzin: ‘Finis peregrinationis sit notitia sextuplex: linguae, regionis, religionis, rerum gestarum, morum et clarorum virorum’, oftewel: ‘De studiereis heeft een zesvoudig doel: kennis maken met de taal, de inrichting, de godsdienst, de geschiedenis, de zeden en de grote mannen van een ander land’.⁹ Hoe dan ook, het is juist de convergentie van die meer algemene gewoonte van een vormingsreis, van de behoefte om aansluiting te zoeken bij het kerngebied van de supranationale Republiek der Letteren, en van de noodzaak om een goede gereformeerde universiteit te bezoeken teneinde zijn religieuze identiteit niet te verliezen, die het langdurig succes van de Hongaarse *peregrinatio academica* naar Nederland verklaart.

Hongaarse en Zevenburgse studenten in Nederland

Het zal wel nooit met volledige zekerheid kunnen worden vastgesteld hoeveel Hongaren en Zevenburgers naar de academies in het buitenland trokken. De stroom naar de Noord-Nederlandse Republiek begon in de jaren 1620 en kwam, met uitzondering van die naar de Utrechtse academie, tot staan bij de Bataafse Omwenteling van 1794/95, die de nieuwe Bataafse Republiek in de Franse invloedssfeer bracht. Zelfs voor de Noord-Nederlandse Republiek, waar de inschrijvingsregisters van de vijf gewestelijke universiteiten en van de illustre school van Deventer bijna integraal bewaard zijn gebleven, is zekerheid over de namen en de aantallen niet volledig te verkrijgen. Niet altijd is de plaats of het land van herkomst aangegeven, en al is het beslist juist dat de vorm en het voorkomen van de persoonsnaam de Hongaren in de registers gemakkelijk verraadt, verbasteringen zijn niet zeldzaam, om nog niet te spreken van diegenen, misschien niet talrijk maar wel bestaand, die door een verlatijnsing van hun naam te kennen wilden geven dat ze tot de internationale Republiek der Letteren of tot de even wezenlijke internationale van de gelovigen behoorden, niet tot het rijk van een aards potentaat, of tot een natie, met al haar beperkingen.

Nogal wat studenten volbrachten een echte *peregrinatio academica*, in die zin dat ze van de ene universiteit naar de andere trokken. Andere daarentegen hielden het bij één enkele academie. Natuurlijk speelden financiële overwegingen daarbij een belangrijke rol: de gratis inschrijving, de studiebeurs, de vrije tafel of het goedkope studentenhuus bepaalde vaak de studieplek. Toch moeten we dat argument ook niet overdrijven. Ook vroeger waren studenten vindingrijk in het aanboren van inkomsten, als bediende van een magnaat op reis, huisonderwijzer, repetitor, corrector in een drukkerij, en zo verder. De onderlinge hulp binnen groepen studenten van dezelfde herkomst (de ‘naties’) was onveranderlijk groot. En zij schaamden zich minder dan thans om te bedelen bij de stadsthesaurier, de diaconie, dan wel deze of gene fundatie waarvan het adres *public knowledge* was, zoals de Erasmusstiftung in Bazel, het fonds dat Erasmus uit zijn nalatenschap had gesticht om rondreizende studenten en vluchtelingen te helpen en dat een echte draaischijf van migrerend intellectueel Europa was.¹⁰

De aantallen Hongaarse studenten die we in de matrikels van de Noord-Nederlandse universiteiten aantreffen zijn zondermeer indrukwekkend.¹¹ Zelfs als we in aanmerking nemen dat nogal wat studenten van de ene universiteit naar de andere trokken en

⁷ Over de *grand tour*, zie A. Frank-van Westrienen, *De Grootte Tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw* (Amsterdam, 1983).

⁸ G.P. van Iterzon, ‘Nog twintig brieven van Gomarus’, *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, 56, 2 (1976), 413-449, citaat p. 429.

⁹ Thomas Erpenius, *De peregrinatione gallica utiliter instituenda tractatus* (Leiden, 1631), 2.

¹⁰ Lucia Felici, ‘A world in motion: The Erasmusstiftung and European travelers in the sixteenth century’, *Lias*, 24, 2 (1997), 149-195.

¹¹ Voor de bronnen, overzichten en tellingen van Hongaarse studenten in Nederland, zie: Graeme Murdock, *Calvinism on the frontier 1600-1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania* (Oxford, 2000), 46-75, vooral de tabel op p. 50; G.H. van de Graaf, ‘Ontmoetingen met Zevenburgse en Hongaarse studenten te Franeker. Impressies uit hun dagboeken en brieven’, in: G.Th. Jensma, F.R.H. Smit & F. Westra (red.), *Universiteit te Franeker 1585-1811. Bijdragen tot de geschiedenis van de Friese hogeschool* (Leeuwarden, 1985), 90-101; F. Teutsch, ‘Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden von 1575-1875’, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, NF, 16 (1881), 204-226; H.T. Colenbrander, ‘De herkomst der Leidsche studenten’, in: *Pallas Leidensis MCMXXV* (Leiden,

dus meermaals in de lijsten voorkomen, gaat het vermoedelijk nog om enkele duizenden in een periode van twee eeuwen, en dat in een tijd waarin ook in rijk van universiteiten voorziene landen nauwelijks één procent van de bevolking naar de academie ging. Aan de academie van Leiden zijn in de vroegmoderne tijd minstens 650 Hongaren ingeschreven geweest, de meeste in de zeventiende eeuw. Sommigen van hen kwamen misschien niet als student doch in het gevolg van een edelman, maar dat sloot niet uit dat ze soms wel degelijk zelf colleges volgden. Naar Groningen kwamen er zeker 280, met duidelijke toppen in de decennia rond 1650 en in het tweede kwart van de achttiende eeuw. In Deventer vinden we 36 Hongaren, maar uitsluitend in het decennium 1640-49. Harderwijk had een klein maar gestaag stroompje van in totaal 40 Hongaarse studenten, vooral in de achttiende eeuw.

Utrecht trok bijna vanaf het begin van die instelling als universiteit, in 1636, echter een aanzienlijk aantal Hongaren aan: 61 in het decennium 1640-49, reeds 124 in het decennium daarna. Helaas zijn de Utrechtse cijfers voor de daaropvolgende perioden weinig betrouwbaar aangezien daar in januari 1657 de vrijdom op bier- en wijnaccijns werd afgeschaft hetgeen de praktische voordelen van de immatriculatie voor de student bijna tot nul reduceerde en een dramatische val van het aantal inschrijvingen tot gevolg had. Niet dat er geen studenten waren, maar ze worden slechts gedeeltelijk zichtbaar in de bronnen. Desondanks komen nog heel Hongaren wat in het *album studiosorum* voor. Om van de faciliteiten (zoals een beurs of de mensa) te kunnen profiteren was inschrijving vermoedelijk onontkoombaar. Het is bekend dat de Hongaren graag in Utrecht theologie kwamen studeren vanwege de onvervalst rechtzinnige theologie die daar sedert de colleges van de prestigieuze hoogleraar Gisbertus Voetius werd geleerd. Het aantal van ongeveer 800 ons bekende Hongaarse studenten te Utrecht moet dus vrijwel zeker met een helaas onbekende factor worden verhoogd. Dank zij de beurzen die in Utrecht bestonden, bleef de stroom vloeien. In 1722 kregen de Hongaarse studenten er een aparte kerkruimte voor de zondagsdienst: ze mochten voortaan de medisch-chirurgische gehoorzaal gebruiken die bovenop de kloostergang van de dom was gebouwd en die sedertdien de Hongaarse kerk heette.¹²

De concentratie van Hongaarse studenten was verhoudingsgewijs het hoogst in Franeker, de nu bijna vergeten Friese universiteit die na haar stichting in 1585, als tweede universiteit in de Noord-Nederlandse Republiek, al snel uitgroeide tot een van de meest gewilde polen van de *peregrinatio academica*.¹³ In de eerste helft van de zeventiende eeuw was bijna de helft van de Franeker studenten van buitenlandse herkomst, over de gehele bestaansperiode van de universiteit tot 1811 was dat ruim éénderde. Vanaf de aankomst van de eerste Hongaarse studenten te Franeker in 1623 kwam gedurende het volgende kwart eeuw ongeveer één vierde van de buitenlanders daar uit Hongarije en Transsylvanië. Terwijl niet alleen het absolute aantal studenten te Franeker maar ook het relatieve aandeel van de buitenlanders vanaf dat ogenblik voortdurend daalde, bleef de toevloed van Hongaren tot ver in de achttiende eeuw gelijk. In totaal zijn voor Franeker 1147 studenten bekend die als Hungarus werden ingeschreven terwijl ook nog enkele tientallen onder hen zich als Transsylvanus opgaven. Overigens suggereren andere bronnen, zoals disputaties, dat de studenten in Nederland gemakkelijk het bekender en overkoepelende woord Hungarus gebruikten en dan soms, maar niet systematisch, Transsylvanus daaraan koppelden. Met zulke aanduidingen moet men dus voorzichtig zijn, temeer daar maar zelden een plaats van herkomst wordt genoemd. In totaal zijn voor Franeker dus ongeveer 1225 Hongaarse studenten bekend, dat wil zeggen gemiddeld 5 à 6 per jaar. Beter gezegd: gemiddeld een tiental per jaar in de perioden waarin grotere aantallen Hongaren in Franeker waren.¹⁴

Een permanente groep van zo'n twintig à dertig landgenoten in dat kleine stadje van een paar duizend inwoners gaf de groep een gezicht en een onuitwijkbare aanwezigheid. Daar werd een stukje reformatorisch Hongarije in het buitenland present gesteld. Wie de honderden dossiers in het archief van de Franeker academierechtbank doorneemt, wordt nog door iets anders getroffen: zo present als de Hongaren bij de disputaties zijn, evenzeer schitteren ze door afwezigheid voor de rechtbank die de vergrijpen en misdrijven van studenten berechtte. Eénmaal, in 1651, worden de boeken van de Hongaarse student Martinus Silvatius wegens schulden gerechtelijk verkocht, zeven jaar later wordt een andere Hongaarse student voor de rechtbank

1925), 292-295; G.H. van de Graaf, 'Hungarian medical students in the Netherlands in the 18th century', in: I.L. Bonta e.a. (red.), *Hungarian-Dutch contacts in medicine since the epoch of Herman Boerhaave* (Amsterdam, 1995), 29-43; voorts J. Tantö, 'Hongaarsche studenten in Nederland', *Stemmen voor waarheid en vrede*, 57 (1920), 120-129, 161-181, 376-389, 441-450; A. Eekhof, 'Hongarije', in: *Gedenkboek van het Algemeen Nederlandsch Verbond* (Amsterdam, 1923), 151-171.

¹² G.W. Kernkamp, 'Buitenlandsche studenten aan de Utrechtsche Academie in vroegere eeuwen', *Historia*, 2 (1936), 128-132. Zie ook O. Bánki, 'De Utrechtsche universiteit in de Hongaarsche beschavingsgeschiedenis', *Jaarboekje 'Oud-Utrecht'* (1940), 87-117.

¹³ J.A.H. Bots & W.Th.M. Frijhoff, 'De studentenpopulatie van de Franeker academie: een kwantitatief onderzoek (1585-1811)', in: Jensma, *Universiteit te Franeker*, 56-72. Voor vaak verrassend detailonderzoek moge ik hier verder naar de vele publicaties van Ferenc Postma verwijzen.

¹⁴ H. de Ridder-Symoens, 'Buitenlandse studenten aan de Franeker universiteit 1585-1811', in: Jensma, *Universiteit te Franeker*, 73-89.

gesleept omdat hij een boek niet heeft betaald.¹⁵ Minieme vermogensvergrepen, met andere woorden, niet het soort kleinere of grotere geweldsdelicten waarmee de Nederlandse studenten zichzelf vermaakten: ruiten ingooien, de degen trekken, vechten, duelleren, meisjes aanranden.

De Hongaarse groep profileert zich dus als wezenlijk anders dan de Nederlanders. Ze toont het beeld van serieuze studieboeken van iets oudere leeftijd, gericht op werk, intellectueel verkeer en onschuldig vertier, ver van de gebruikelijke studentenjoel. Betekent dit dat de Hongaarse student nooit uit de band sprong? Ook met zo'n conclusie moeten we oppassen, want binnen de groep Hongaren moet een grote *esprit de corps* en een zeer sterke sociale controle hebben geheerst. Ze waren ongetwijfeld sterk doordringen van het respect voor de eigen waarden en rituelen, wars van inmenging van buiten en gewend hun eigen boontjes te doppen.¹⁶ Hun taal zal daar het zijne aan hebben bijgedragen, want aan de universiteit werd in het Latijn gedoceerd en geëxamineerd, en van de noodzaak of de wil van buitenlanders om Nederlands te leren is maar weinig bekend.

Studiepatronen

Van veel studenten kennen wij eigenlijk niet veel meer dan hun aanwezigheid, al is veelal wel duidelijk dat zij voornamelijk voor theologische studie kwamen. In de Franeker matrikels staat alleen gedurende de zeventiende eeuw de faculteit van inschrijving aangegeven, maar met uitzondering van enkele schaarse studenten in de rechten of de medicijnen, gaat het dan bijna uitsluitend om theologiëstudenten. Het is wel zeker dat een aantal studenten lessen in verschillende faculteiten volgden, maar de theologie was dan toch het hoofddoel. Zo'n inschrijvingspatroon wijst er trouwens op dat ze de propedeutische studie, de *artes*, dan al achter de rug hebben, gewoonlijk aan een instelling in hun eigen land. Het zijn dus geen beginnende studenten meer, en ook geen jonge jongens, in tegenstelling tot veel Nederlandse studenten, die amper 17 of 18 waren en wier kwajongensstreken menig professor tot wanhoop dreven. Onderzoek heeft uitgewezen dat 578 van 959 Hongaarse studenten die in de zeventiende eeuw naar de Republiek kwamen, oftewel 60%, ook reeds in Debrecen of Sárospatak op college had gezeten, en het is bekend dat de meesten groepsgewijs reisden.¹⁷ Niet alleen de onderlinge bekendheid moet dus vanaf het begin groot zijn geweest, ook de vertrouwdheid met elkaars gewoonten, waarden en ideeën.

Dat zoveel jonge Hongaarse theologanten juist naar de Republiek kwamen heeft verschillende oorzaken. Een daarvan is het verlies van de mogelijkheid om dichterbij huis theologie te studeren. Meer in het algemeen probeerden gelovigen uit confessies in een minderheidspositie, zoals de gereformeerden in Hongarije of indertijd de katholieken in Nederland, de eigen identiteit van de groep veilig te stellen door een vorming aan buitenlandse instellingen van gelijke signatuur, liefst in een relatief besloten kring van landgenoten die elkaars wensen en problemen verstonden. Er waren echter geen volwaardige calvinistische universiteiten in Hongarije zelf, dat nog lang door de Turkse bezetting en expansiedreiging werd gekortwiek.¹⁸

De oude universiteit van Pécs was verdwenen, nieuwe stichtingen zoals te Nagyszombat (Trnava, 1635) en Kassa (1657) werden aan de jezuiten gegund. Gereformeerde colleges zoals in Sárospatak, Debrecen of Kolozsvár (Cluj-Napoca, in Transsylvanië) hadden niet voldoende kwaliteit te bieden en bleven feitelijk onder universitair niveau steken. Ze hadden hoe dan ook geen promotierecht, zodat juristen en medici per definitie naar elders moesten om een graad te halen. De academie te Genève, die slechts een theologische hogeschool, geen volwaardige universiteit was, is slechts in het eerste begin een optie voor de Hongaren geweest. De taal, de ligging en de magere reputatie die ze genoot na haar vliegende start maakten dat Genève ook voor de Nederlanders zelf vooral een handige etappe op de *grand tour* werd, maar niet langer het calvinistisch Mekka.

Net als de protestantse Tsjechen en Polen hadden de gereformeerde Hongaren eerst voor de aanvankelijk gereformeerde universiteiten van Heidelberg (gereformeerd 1559-1626, opnieuw in 1652-1700) en Marburg (gereformeerd 1605-1625) in het Duitse rijk gekozen.¹⁹ Maar beide gingen in de jaren 1620 naar een andere confessie over en Heidelberg werd in 1622 grondig verwoest, terwijl de sinds 1613 eveneens calvinistische universiteit van Frankfurt an der Oder maar kortstondig studenten wist te trekken. Ze lag eenvoudig te excentrisch, en toen de trek naar de Noord-Nederlandse Republiek eenmaal was ingezet, viel ze buiten het circuit. Vanaf de jaren 1620 bleken de universiteiten van de Republiek, die zich met de Synode van Dordt in

¹⁵ A.P. van Nienes e.a. (red.), *De archieven van de universiteit te Franeker 1585-1812* (Leeuwarden, 1985), 80 (nr. 243) en 120 (nr. 893).

¹⁶ Voorbeelden bij van de Graaf, 'Zevenburgse en Hongaarse studenten', 96; voorts Murdock, *Calvinism*, 58-59.

¹⁷ Murdock, *Calvinism*, 58.

¹⁸ Zie hiervoor Willem Frijhoff, 'Patterns', in: Hilde de Ridder-Symoens (red.), *A History of the University in Europe. Vol. II: Universities in early modern Europe (1500-1800)* (Cambridge, 1996), 43-110.

¹⁹ Vgl. Frantisek Hrubý, *Étudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale à la fin du XVIe et au début du XVIIe siècle* (Brno, 1970); Stefan Kiedron, 'Voorwaarts naar het land van de orakels! Oost-Europeanen aan Noord-Nederlandse universiteiten na de Opstand', *De Zeventiende Eeuw* 10 (1994), 73-78.

1618/19 als de kampioen van het internationaal calvinisme had geprofileerd, een des te gereeder alternatief daar de Noordelijke Nederlanden intussen hun reputatie hadden gevestigd als een politieke macht van formaat, het internationale centrum van geleerdheid, en de noordelijke pool van de Republiek der Letteren. De vlucht van de Winterkoning naar Den Haag illustreerde dat nog eens.

Daar kwam natuurlijk nog een financieel motief bij. Hoewel de Noord-Nederlandse Republiek naar binnen toe een tamelijk pragmatische religiepolitiek voerde, deed ze zich naar buiten graag kennen als de kampioen van de gereformeerde zaak. Dat was een van haar belangrijkste *assets* in het internationale verkeer. Daarom was er vanaf het begin van de zeventiende eeuw niet alleen veel verbale sympathie voor de verdrukte gereformeerde gemeenten in het buitenland, zoals in Vlaanderen, Rijnland, de Palts of Hongarije, maar werd er ook geldelijke steun geboden, al was het maar door frequente collectes en vrije giften. Al relatief vroeg bestonden er in de Republiek kleine beurzen voor studenten afkomstig van dit of dat college in Hongarije, zoals voor de studenten van Sárospatak en Debrecen in Utrecht. Sommige professoren, zoals Röell en Andala in Franeker, zetten zich daar actief voor in. Zij genoten dan ook een groot aanzien onder de Hongaren en droegen zo van de weeromstuit weer bij aan de aantrekkingskracht van hun universiteit. De Staten van verschillende gewesten, met name Holland (1715), Stad & Lande van Groningen (1717) en Friesland (1717), stelden – mede gestuwd door de traditionele intergewestelijke rivaliteit -- studiebeurzen beschikbaar voor gereformeerde Hongaarse en Zevenburgse studenten die aan de gewestelijke universiteit theologie kwamen studeren. De Staten van Utrecht volgden hun voorbeeld in 1720, waarop ook de stad Utrecht een bedrag toelegde.

Overigens was die financiële steun, zoals Van de Graaf wel terecht heeft geconcludeerd, een voortdurend ‘gevecht tussen wat men hoopte en waartoe men bereid was én wat mogelijk was’. De ‘beurs’ in kwestie moest gewoonlijk door meerderen worden gedeeld en was soms niet meer dan een toelage in natura op basis van vrije toegang tot de mensa.²⁰ In 1761 werd die systematische steunpolitiek bekroond en feitelijk afgewisseld door de oprichting van het zogenaamde *Stipendium Bernardinum* te Utrecht uit de nalatenschap van Daniel Bernard (1676-1761), zelf uit een vluchtelingenfamilie te Frankenthal geboren, later heer van Nieuw-Hellevoet en oud-directeur voor de VOC op de Kust van Coromandel, die 9000 Engelse ponden had vermaakt voor beurzen bestemd voor theologiestudenten te Utrecht afkomstig uit de Palts, Hongarije en Zevenburgen. Studenten uit de Palts hadden voorrang, maar al in 1766 krijgt de eerste Pannonius een toelage en daarna zou dat stipendium al spoedig alle Hongaarse studenten naar zich toetrekken tot aan de voorlopige staking van de toestroom naar Nederland tijdens de revolutiejaren.²¹

Niet alle reizende jonge Hongaren studeerden theologie en ze waren ook niet allemaal arm. De meeste theologiestudenten werden vermoedelijk geplaagd door geldgebrek, maar dat gold niet zonder meer voor alle geleerde reizigers. Bovendien golden de Hongaren collectief als berooid en cultiveerden ze dat armoedige *imago* als groep ook zorgvuldig, temeer daar het in gereformeerd Nederland rendabel was. Maar elk voor zich waren ze dat lang niet altijd. Wel moeten we ons realiseren dat armoede een relatief begrip was in die tijd, en vaak eerder op tijdelijke hulpbehoefendheid wees dan op structureel geldgebrek. Door het gebrekkige bankwezen raakten alle reizigers, zelfs de vermogende, af en toe in de schulden en kende ieder op zijn beurt wel eens een precaire situatie. Juist daarom hokten landgenoten meestal samen en bewezen ze elkaar op die manier een elementaire basissolidariteit. Die armoede strijdt ook niet altijd met een relatief uitbundig wetenschappelijk verkeer, met boekenbezit of publicaties. Juist op dat gebied functioneerde de Republiek der Letteren immers volop. Zij volgde zoveel mogelijk haar eigen regels, die op uitwisseling, giften, dienst en wederdienst, en mecenaat waren gebaseerd.

De theologiestudenten moesten zich inschrijven om van de voordelen van het academieleven te kunnen profiteren, zoals beurs, mensa of gedeeltelijke vrijstelling van accijns, anderen konden zich daaraan onttrekken. De theologen zijn ons in het algemeen dus met meer zekerheid bekend dan de anderen. De groep niet-theologen die uit Hongarije naar Nederland peregrineerde kan dan ook groter zijn geweest dan de bronnen ons willen vertellen, en het accent zal af en toe minder zwaar op de religie zijn gevallen dan het traditionele beeld wil en dan de Hongaren zelf naar voren brachten om hun *goodwill* niet te verliezen. We weten ook positief dat er studenten in de medicijnen en rechten bij waren die voor een promotie naar de Republiek kwamen. Zo telde ik in totaal 93 promoties van Hongaren, verdeeld over alle universiteiten van de Republiek, meest in die twee faculteiten.²² De reden daarvan valt niet moeilijk te raden. Totdat in 1769 in Nagyszombat een medische faculteit van katholieke signatuur werd opgericht, die in 1777/84 naar Boedapest werd overgebracht, was het in Hongarije zelf niet mogelijk geneeskunde te studeren.

Eén Hongaar, Ladislaus Czernak (László Csernák, 1740-1816), werd in 1776 zelfs hoogleraar in de filosofie aan de Illustre School van Deventer. Zijn levensgang is wellicht typerend voor die van veel geleerde niet-theologen. Hij was in 1740 geboren

²⁰ Van de Graaf, ‘Zevenburgse en Hongaarse studenten’, 93.

²¹ Zie hiervoor S.D. van Veen, *Het Stipendium Bernardinum. Geschiedenis eener Utrechtsche Academie-beurs* (Utrecht, 1911), en verder de bijdrage van C. Augustijn.

²² Willem Frijhoff, ‘Academic relations in Europe at the time of Boerhaave: a structural approach’, in: I.L. Bonta e.a. (red.), *Hungarian-Dutch contacts in medicine since the epoch of Herman Boerhaave* (Amsterdam, 1995), 13-28.

in een adellijke familie te Pápa en studeerde aan het calvinistische college van Debrecen. Na een mooie *peregrinatio academica*, waarbij hij Wenen, Bazel en Turijn aandeed, studeerde hij in 1767 theologie – ‘gratis quia Hungarus’, hij profiteerde dus van de reputatie van armoedzaaiers die de Hongaren hadden -- en promoveerde vervolgens onder de beroemde Petrus Camper tot doctor in de geneeskunde te Groningen, waarna hij nog een tweede graad nam, in de filosofie. Czernak volgde de ontwikkelingen van de wetenschap op de voet. Al in 1771 disputeerde hij over Benjamin Franklins elektriciteitstheorie. Zes jaar later volgde zijn benoeming in Deventer waar hij vooral als wiskundige van zich deed horen. Zijn huwelijk met een Deventer meisje, kort na zijn vestiging in die stad, zal wel de reden zijn waarom hij in 1781 het aanbod van een leeropdracht in Sárospatak afsloeg.²³ Zo ging talent voor de Hongaarse natie verloren. Maar niet velen zullen hem daarin zijn gevolgd. Op de 185 geneesheren van buitenlandse herkomst die tot het eind van de achttiende eeuw in Amsterdam werden toegelaten, vinden we bijvoorbeeld slechts één Hongaar.

Twee modellen van geletterdheid

In de gegevens over de studiecircuiten van de Hongaren kunnen we twee modellen van geletterdheid herkennen: enerzijds dat van de toegewijde student, de vakbroeder, de geleerde specialist van een discipline; anderzijds dat van – om in hedendaagse termen te spreken – de aan *liberal arts* verknochte intellectueel, de hapsnappende veelvraat met een brede cultuur. De toegewijde student was een echte uitdieper van kennis, iemand die zich systematisch wilde vormen en zich in dienst zou gaan stellen van kerk en cultuur van zijn land. De academische veelvraat was veeleer de jonge intellectueel die zich gretig van alles en nog wat op de hoogte wilde stellen, die zijn academies en professoren niet zozeer koos omwille van de eruditie of de zuiverheid in de leer als wel om zich zo breed mogelijk te vormen en zo goed mogelijk beslagen ten ijs te komen in de wereld van de wetenschap, de dienst van zijn kerkelijke gemeente, of de apologetische debatten met andersdenkenden in zijn vaderland.

Zo hoeft het niet te verbazen dat we in Franeker vele Hongaren bij professoren van uiteenlopende richtingen vinden. Wanneer ze naar Hongarije terugkeerden waren het soms Voetiaanse rechtzinnigen geworden, soms echter juist liberale Coccejanen, tot het cartesianisme geneigd of doordrenkt van Coccejus' hermeneutische methode.²⁴ Wanneer de strenge Engelse puritein William Ames (Amesius, hoogleraar 1622-1633), die via zijn studenten in Hongarije nog een grote invloed zou uitoefenen, in 1625 en 1626 een reeks disputaties organiseert om systematisch de leer van de zojuist overleden, invloedrijke jezuïet en katholieke controverstheoloog Robertus Bellarminus (1542-1621) te ontcrachten, worden van de 206 disputaties er 103, dus de helft, door 26 verschillende Hongaren gehouden.²⁵ In vier delen onder de even simpele als treffende titel *Bellarminus enervatus* uitgegeven, hebben die werken de namen van hun auteurs vereeuwigd. Maar het is niet minder interessant te constateren dat twintig jaar later aan diezelfde universiteit de ontwikkeling van de Verbondstheologie door de befaamde Johannes Coccejus (die hoogleraar te Franeker was van 1636 tot 1650, en daarna tot zijn dood in 1669 te Leiden, waar hij school maakte) eveneens op de aandacht van Hongaren kon rekenen. In zijn bundel disputaties *Collationes de foedere et testamento Dei, ad illustrandam methodum et analogian doctrinae pietatis in Scripturis traditam* van 1648 vinden we opnieuw vier Hongaren onder de disputerenden, naast veertien Poloni, drie Bohemi en één Samogita, in totaal bijna de helft van de 48 auteurs.²⁶

Dit gegeven wijst ons in de richting van een andere zekerheid die we bij de studie van de Hongaarse aanwezigheid in het buitenland niet uit het oog mogen verliezen. Hoewel de gereformeerde Hongaren door hun grote aantallen, hun duidelijke confessionele kleur en hun krachtige nationale zelfbeeld gemakkelijk als groep naar voren komen, maken zij in het verre Nederland qua intellectuele belangstelling en cultureel gedrag deel uit van een groter centraal-Europees cultuurgebied. De reformatorische component bindt hen aaneen en heeft de neiging in de Noord-Nederlandse Republiek op de voorgrond te treden. Maar dat is zeker niet hun enige kenmerk en het is zelfs niet zeker dat alle studenten de religie tijdens hun reis op de eerste plaats lieten komen, al was dat ook vaak de reden ervan geweest.

Voor Franeker is reeds aangetoond dat niet alleen de Transsylvanië uit Zevenburgen maar ook de studenten uit Polen, Bohemen en Moravië een studiepatroon vertonen dat volstrekt gelijk is aan dat van de Hongaarse studenten.²⁷ Het gaat hier dan ook niet

²³ A.A.M. de Haan, ‘Geschiedenis van het wijsgerig onderwijs te Deventer’, in: H.W. Blom, H.A. Krop & M.R. Wielema (red.), *Deventer denkers. De geschiedenis van het wijsgerig onderwijs te Deventer* (Hilversum, 1993), 112-122.

²⁴ Zie hiervoor ook: Ernestine van der Wall, ‘Dutch Puritanism and Cocceianism in the Early Modern period’, in: Visser, *In search of the Republic of Letters*, 37-48.

²⁵ F. Postma & J. van Sluis, *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585-1843* (Leeuwarden, 1995), 87-95.

²⁶ Postma & Van Sluis, *Auditorium*, 118-120.

²⁷ De Ridder-Symoens, ‘Buitenlandse studenten’.

zozeer om een specifiek Hongaarse ontwikkeling als wel om een reis- en studiegedrag dat gemeenschappelijk is aan alle (gereformeerde) minderheden in de periferie van de Republiek der Letteren. Uit welbegrepen eigenbelang en ten dienste van hun belangengroep -- wat een gelovige motivatie natuurlijk allerm minst uitsluit -- zochten zij hun kennis te vergroten en hun kansen te optimaliseren in die regio die daar op dat moment het meest geschikt voor was. In de zeventiende eeuw maken de verschrikkingen van de Dertigjarige Oorlog Duitsland te gevaarlijk, zonet ontoegankelijk. Dan kiezen zij voor de Noord-Nederlandse Republiek, met haar dichte netwerk van onderwijsinstellingen van hoge kwaliteit, haar mentale openheid naar de nieuwe wereld, haar financiële steunmogelijkheden, haar boekhandels en drukpersen, haar theologie in de juiste kleuren, haar schittering in de wetenschappen en kunsten, en heel haar groeiende verwevenheid in het netwerk van de Republiek van de Republiek der Letteren.

In de achttiende eeuw is die bloei weliswaar niet echt voorbij, maar andere intellectuele centra komen op, met name de nieuwe universiteiten van Halle (1693/94) en Göttingen (1733/37) in Noord-Duitsland. De protestantse Polen en Tsjechen, veel minder door de theologie gebiologeerd maar vaker geïnteresseerd in de rechtenstudie en de medicijnen, haken dan af van het Nederlands circuit en zoeken hun heil in de nieuwe Duitse onderwijscentra die een betere aansluiting bij de wereld van de wetenschap garanderen. De confessionele kleur van de universiteiten deed er voor hun minder toe, als ze maar in protestants gebied lagen. Alleen de Hongaren blijven Nederland trouw. Ik heb dat in een eerder essay 'the Calvinist dilemma' genoemd.²⁸ De gereformeerde Hongaren stonden voor de onmogelijke keus tussen trouw aan hun gereformeerde geloof in een zich verslechterende context, en aansluiting bij een moderner en uitdagender systeem, dat echter veel minder door confessionele overwegingen werd bepaald terwijl die confessie, in welke variant ook, juist een wezenlijk element van hun groepsidentiteit vormde.

De keizer heeft zich immers heel lang tegen de stichting van volwaardige calvinistische universiteiten met promotierecht in het Heilige Roomse Rijk verzet. De uittrede van de Noord-Nederlandse Republiek uit het Rijk in 1648 maakte het mogelijk een sinds lang bestaande illegale situatie te legitimeren. Dat gold zelfs voor de Leidse diploma's, die in niet-gereformeerde landen lange tijd in een reuk van onwettigheid hebben gestaan. Een belangrijk centrum van gereformeerd onderwijs als het gymnasium academicum van het Duitse Herborn (opgericht in 1584), waar de grote Althusius *politica* doceerde, kon bij gebrek aan promotierecht dan ook geen volwaardige universitaire opleiding bieden en verloor daardoor al spoedig zijn aantrekkelijkheid.

De nieuwe universiteiten in het Duitse rijk waren gewoonlijk katholiek of luthers. Dat gold ook voor de lutherse scheppingen van een eeuw later, Halle en Göttingen. Buiten de Noord-Nederlandse en Schotse universiteiten, Frankfurt, Duisburg en enkele verstrooide leerstoelen her en der in Duitsland, was er dus eigenlijk geen goed calvinistisch alternatief. De Zwitserse instellingen (Zürich, Genève, Lausanne) golden al gauw als te provinciaal, te enghartig, of te weinig conform aan de gereformeerde precisie en waren, op Bazel na, trouwens ook geen volwaardige universiteiten. De verantwoordelijkheid die de Nederlandse overheden en de Nederduitse gereformeerde kerk regelmatig voor de kerken in de verdrukking en hun leraren hebben getoond, is zeker verantwoordelijk voor de duurzame band tussen de gelovige intellectuelen van beide landen. Het 'gratis quia Hungarus' dat we met grote regelmaat in de inschrijvingsregisters van de universiteiten tegenkomen, getuigt van die transnationale religieuze solidariteit waarmee de Nederlandse academische wereld het calvinistisch dilemma voor de Hongaren oploste.

De Hongaren hebben van hun kant het nodige aan het geleerde klimaat in Nederland bijgedragen. Keer op keer valt bijvoorbeeld de actieve deelname van Hongaarse studenten aan het theologisch onderwijs op, temeer daar de brandende theologische kwesties bij hen thuis ook naar Nederland oversloegen en daar om een oplossing riepen. Niet alleen waren zij daarvoor beter toegerust dan de Nederlandse studenten, ook was hun motivatie groter, want nauwer verbonden met hun overlevingskansen als groep. De fel anti-arminiaanse Franeker theoloog Nicolaus Vedelius (hoogleraar 1639-1642) publiceerde in 1640 zelfs een bundel met 51 controverstheologische disputaties onder de titel *Collegium Hungaricum*, in hoofdzaak tegen de antitrinitariërs gericht.²⁹ Kennelijk was er binnen de groep theologiestudenten dus een eigen Hongaars dispuut. De socinianen, unitariërs of antitrinitariërs vormden een internationaal wijd verspreide maar vooral in Centraal-Europa sterke groep van christelijke gelovigen die de godheid van Christus loochenden en daarmee de fundamenteën onder de christelijke heilsleer (en tegelijk onder de christelijke samenleving) dreigden weg te slaan. Bijna overal verjaagd, namen ze juist in die jaren hun toevlucht tot de Republiek, waar hun leer in 1653 overigens ook werd verboden. Het was echter vooral als vijanden in eigen land dat de Hongaarse theologanten hen wilden bestrijden.

Ook een rechtzinnig en scholastiek theoloog en polemist als Johannes Cloppenburg (hoogleraar te Franeker 1644-1652) leunde sterk op de Centraal-Europeanen. In een eerste bundel met twintig disputaties, in 1644 en 1645 gehouden, vinden we zeven Duitsers, vier Polen, een Hongaar, twee Moraviërs en maar zes Nederlanders.³⁰ Het lijkt wel alsof de Nederlandse theologie

²⁸ Frijhoff, 'Academic relations', 25-28.

²⁹ Postma & van Sluis, *Auditorium*, 123-125.

³⁰ Ibidem, 159-160.

dan vooral in interactie met de buitenlandse studenten tot stand komt. Dat punt wordt in de kerkgeschiedenis beslist te weinig benadrukt. We weten dat veel hoogleraren aan Nederlandse academies uit het buitenland kwamen, in totaal ongeveer éénderde tot aan de revolutietijd. Vedelius, Coccejus en Amesius waren zelf bijvoorbeeld buitenlanders. We beseffen echter te weinig dat ook veel studenten van die hoogleraren buitenlanders waren en bijdroegen aan de ontwikkeling van hun denkbeelden die later als ‘Nederlandse theologie’ te boek zouden staan.

Heel duidelijk blijkt dat uit de ontwikkeling van de theologie, zoals we die aan de hand van de disputaties kunnen volgen. In 1646 zet professor Cloppenburg te Franeker de aanval in op de socinianen. We zien het mechanisme daar duidelijk in werking. De tweedelige bundel disputaties *Anti-Smalcius, de divinitate Jesu Christi* maakt systematisch korte metten met de in 1608 te Raków in Polen door Valentinus Smalcius uitgegeven sociniaanse catechismus. De eerste veertig disputaties daarin zijn het werk van elf Polen, zeven Hongaren, een Boheem, twee Litouwers, veertien Duitsers en slechts vijf Nederlanders. De studenten uit Centraal-Europa die al met het socinianisme in contact zijn geweest en het gevaar ervan inzien, staan dus in de frontlijn van het debat. Eerst in de tweede reeks disputaties, die een paar jaar later plaatsvonden, domineerden de Nederlanders, met 24 van de 28 auteurs.³¹ Ook in Utrecht, Leiden en Groningen werd het offensief van Voetius, Coccejus en Maresius tegen de antitrinitariërs actief door de Hongaren gesteund. Zij namen in groten getale deel aan de disputaties die daartoe werden georganiseerd en traiden zich zo voor hun apologetische missie in het thuisland.³²

In die zin hebben de buitenlandse, en met name de Hongaarse studenten, niet alleen van de Nederlandse academies geprofiteerd maar door hun actieve deelname aan het theologisch debat, aan de publicatiegolf en aan de systematische uitwerking van de dogmatiek ook ondubbelzinnig bijgedragen aan het Nederlands gedachte- en cultuurgood. Daar zien we de Republiek der Letteren in actie. Juist door hun ijver voor een grondige wetenschappelijke vorming werden de gelovige Hongaren tevens tot volwaardige geletterden. Daarbij valt op dat de Nederlanders, als inwoners van het kerngebied, thuis konden blijven, terwijl de Hongaren vanuit de periferie tot reizen verplicht waren. Het zou best eens kunnen zijn dat zij er het meest bij hebben gewonnen.

Hívó vagy intellektuel?

Holland-magyar kapcsolatok a kultúra világában (respublikájában) a XVI. és a XIX. század között

A kora-modern időkben Magyarország és az Észak-Németalföldi Köztársaság közötti kapcsolatoknak szám és intellektuális súly tekintetében egyik legfontosabb formája az egyetemi diákoknak a holland egyetemekre való utazása volt (peregrináció). Ez a nemzetközi vándorlás bizonyos értelemben eltér azon idők politikai fejlődésétől, amelynek folyamán nemzetállamok álltak elő, melyek elzárkozó politikát folytattak és polgáraik mozgási szabadságát korlátozták. A diákoknak ezen vándorlása bizonyos értelemben ellentétben állt a keresztyén Európának konfesszionális államokra való tagolódásával is, amely államok lakosaiknak az övéktől eltérő módon gondolkodó népekkel való kapcsolatát igyekeztek korlátozni. A diákok utazása ilymódon egyike azon ellen-erőknek, amelyek az európai kultúrát nyitva tartották és dinamikussá tették. Jó meggondolnunk, hogy bár a magyarok, akik Hollandiába tanulni jöttek, reformátusok voltak, itt gyakorlatilag multikofesszionális társadalomba kerültek. Régóta szokás hangsúlyozni a diákok utazásának a jelentőségét a református egyház számára Magyarországon és Erdélyben. Ez a cikk azonban kiegészítő képet kíván nyújtani azáltal, hogy e diák-utazások jelentőségére utal a nemzetközi tudományos közösség, a Kultúra Világa egésze (respublikája) szempontjából. A Hollandiában tanuló magyar diákok között természetesen sok hívő ember volt, akik elsősorban teológiát tanultak itt, hogy otthon az egyházban hivatásukat betöltsék. Viszont e diákok körében jelen volt egy másfajta diák is, a kulturális érdeklődő közép-európai intellektuel, aki mindenekelőtt nyitva állt a széles nemzetközi kultúra és a nyugat-európai tudomány számára. A kálvinizmus ilymódon a Kultúra Respublikája terjesztője lett annak eredeti nyugat-európai területén kívül, különösképpen Közép-Európában.

Egyben nem szabad elfelejtenünk, hogy a diákok utazása nem kizárólag egyirányú közlekedés volt: a magyarok magukkal hozták a maguk problémáit és nézeteit és ezáltal különösképpen a XVII. század teológiai témái képét (socinianizmus!) lényegesen befolyásolták.

³¹ Ibidem, 167-170.

³² Murdock, *Calvinism*, 62-63.

Man of Faith or Intellectual?

Dutch-Hungarian Contacts in the 'Commonwealth of Letters' from the 16th until the 19th Century

In early modern history one of the most important forms of contact between Hungary and the Dutch Republic – in terms of frequency and intellectual importance of these contacts – was the student travel out of Hungary to Dutch universities. This intense international traffic contrasted up to a certain extent with the political evolution of that period, as national states arose that secluded themselves from other states and tried to limit the freedom of movement of their citizens. It contrasted also with the partition of Christian Europe in confessional states, with the limitation of communication between their citizens and people with another way of thinking. From this point of view the traffic of students was one of the 'counterforces' that kept the European cultural field open and dynamic.

Hungarian students visiting the Netherlands were of reformed confession. They entered here, as a matter of fact, a multiconfessional society. It is an old tradition to stress the great importance of this international travel of students for the evolution and for the identity of the Reformed Church in Hungary and Transsylvania. This article, on the other hand, intends to throw light on the importance of this movement for the international community of science, art and literature, the 'Commonwealth of Letters'. Among the Hungarian students in the Netherlands were, naturally, many people of faith, who came here for the study of theology in order to be active, back at home, as a 'professional' in the church. Nevertheless, there was also another type of student, the Central-European intellectual, who had an open mind for a broad range of Western-European science, art and literature. This type of student was not just characteristic for Hungary alone. Calvinism became in this way the disseminator of the 'Commonwealth of Letters' outside its core region of Western Europe, especially in Central-Europe.

Last but not least: the travel of students was not simply traffic in one direction. Hungarians imported into the Netherlands their own intellectual issues. They influenced significantly also the range of themes, which were treated in theology especially in the 17th century (sociniasm!).

CZIGÁNY, Lóránt : Magyar (Mikes) Irodalmi Figyelő

A Magyar Irodalmi Figyelő (a továbbiakban: MIF) 1980-ban létesült, azzal a céllal, hogy évente egy vagy két személy irodalmi munkásságára irányítsa a figyelmet. Eddig 21 alkalommal 17 megbízott „figyelő” 26 személyt állított a MIF fényszóróinak keresztüzébe. Ennek a tevékenységnek a tüzetes elemzésével kívánjuk most irodalomszociológiai vizsgálat tárgyává tenni a MIFet, hogy a következő három kérdésre választ kapjunk:

- (1) Mik az adatai a „tipikus” megfigyelőnek és megfigyeltnek: nemre, életkorra és lakhelyre való tekintettel;
- (2) Milyen „trend”-et állapíthatunk meg a MIFben az (1) adatai alapján sztochasztikus (a statisztikai valószínűségen alapuló) módszerrel; és
- (3) a jövőben milyennek kellene lennie az ideális (tehát a „tipikustól elütő”) megfigyeltnek, hogy esélyt kapjanak a hátrányos helyzetű MIF jelöltek is.

Íme a MIF kronológiája:

Év	Figyelő	Megfigyelt(ek)
1980	Sipos Gyula	Esterházy Péter – Nádas Péter
1981	Czigány Lóránt	Hajnóczy Péter
1982	Kibédi Varga Áron	Rába György – Tolnai Ottó
1983	Cs. Szabó László	Kodolányi Gyula – Kabdebó Lóránt
1984	Karátson Endre	Fábián László
1985	Határ Győző	Földényi F. László
1986	Siklós István	Csalog Zsolt
1987	Balassa Péter	Krasznahorkai László
1988	Sárközi Mátyás	Petri György
1989	Nagy Pál	Cselényi László
1990	Kibédi Varga Áron	Pusztai János
1991	Sipos Gyula	Radnóti Sándor
1992	Csordás Gábor	Márton László (Budapest!)
1993	Sipos Gyula	Tandori Dezső
1994	Czigány Lóránt	Kukorelly Endre
1995	Lászlóffy Aladár	Illyés Kinga – Sebestyén Márta
1996	Thomka Beáta	Parti Nagy Lajos
1997	Gömöri György	Rakovszky Zsuzsa – Makkai Ádám
1998	Kemenes Géfin László	Karátson Endre
1999	Grendel Lajos	Tözsér Árpád
2000	Papp Tibor	Ladik Katalin

I.1 A “figyelők” névsora születési dátumukkal és a MIFben való működésük évszámával

Név	Születési év	MIFben való működés évszáma(i)
Balassa Péter	1947	1987
Czigány Lóránt	1935	1981, 1994
Csordás Gábor	1950	1992
Gömöri György	1934	1997
Grendel Lajos	1948	1999
Karátson Endre	1933	1984
Kemenes Géfin László	1937	1998
Kibédi Varga Áron	1930	1982, 1990
Lászlóffy Aladár	1937	1995
Nagy Pál	1934	1989

Papp Tibor	1936	2000
Sárközi Máttyás	1937	1988
Siklós István	1936-1991	1986
Sipos Gyula	1935	1980, 1991, 1993
Cs. Szabó László	1905-1984	1983
Thomka Beáta	1949	1996

I.2 Életkoruk, amikor „figyeltek”

Megjegyzés. Azoknál, akik többször voltak „figyelők” (Czigány Lóránt, aki 59 éves korában is, Kibédi Varga Áron, aki 60 éves korában is, és Sipos Gyula, aki 56 és 58 éves korában is „figyelt”), csupán az első alkalmat vettük figyelembe.

Év	Név
40	Balassa Péter
42	Csordás Gábor
45	Sipos Gyula
46	Czigány Lóránt
47	Thomka Beáta
50	Siklós István
51	Grendel Lajos, Karátson Endre, Sárközi Máttyás
52	Kibédi Varga Áron
55	Nagy Pál
58	Lászlóffy Aladár
59	Kemenes Géfin László
63	Gömöri György
64	Papp Tibor
71	Határ Győző
78	Cs. Szabó László

Összesen tehát 17 „figyelő” 21 alkalommal figyelte meg 26 arra érdemes „megfigyeltet”.

A nemek szerinti statisztikai elemzésnek nincs sok értelme, mivel a keresztnevek beható tanulmányozásából kiderül, hogy egyetlen nő „figyelt” egyetlen alkalommal, 47 éves korában (4.76%).

Az átlag életkoruk, ha a két szélsőséges életkor középarányosát vesszük $(40+78:2=59)$ 59 év. Ezek szerint tehát Kemenes Géfin László a „tipikus” figyelő.

Ha viszont minden megfigyelőnek minden alkalommal figyelembe vesszük az életkorát, tehát 21 életkort összeadunk és az eredményt 21-gyel elosztjuk, akkor az átlagéletkor természetesen kevesebb: 55 év. Ebben az esetben Nagy Pál a „tipikus” figyelő.

I.3 Geográfiai elhelyezkedésük

Ha viszont azt vizsgáljuk meg, hogy a „megfigyelő” milyen országból jött, amikor „megfigyelt”, a következő táblázatot nyerjük:

Ország	Megfigyelő
Anglia	7
Franciaország	6
Hollandia	3
Magyarország	2
Elszakított területek (Erdély, Felvidék, Délvidék)	1 + 1 + 1

Kiegészítő adatok:

- a megfigyelők közül elhunytak ketten.
- főmegfigyelő: Sipos Gyula (háromszor)
- legfiatalabb: Balassa Péter (40)

- legöregebb: Cs. Szabó László (78)
- abszolút legfiatalabb: Csordás Gábor (1950)
- abszolút legöregebb: Cs. Szabó László (1905)

Összegezés I.

A Magyar Irodalmi Figyelője akkor tipikus, ha 55 éves férfi, aki Angliából érkezik. Ám veszélyes mesterség Angliából jönni, mert a hat angliai megfigyelő közül ketten elhunytak (33.33 %)

II.1 A „megfigyelték” névsora születési dátumukkal és a MIFben való szereplésük évszámával

(Megjegyzés. A megfigyelték foglalkozásának megjelölése a Ki Kicsoda 2000 adatait tartjuk mérvadónak. A Ø-val jelöltek nem szerepelnek(-tek) a Ki Kicsodában a *-gal jelölt személyek életrajzukban megemlítik a Mikes-díjat.)

Név	Születési dátum	Foglalkozás	MIFben való szereplés éve
*Csalog Zsolt	1935-1997	író, szociográfus	1986
*Cselényi László	1938	író, költő, műfordító	1989
Esterházy Péter	1950	író	1980
Fábián László	1940	író, műfordító, újságíró	1984
*Földényi F. László	1952	esztéta, kritikus	1985
ØHajnóczy Péter	1942-1981	író	1981
ØIllyés Kinga	1940	előadóművész	1995
*Kabdebó Lóránt	1936	irodalomtörténész	1983
Karátson Endre	1933	író, kritikus, irodalomtörténész	1998
*Kodolányi Gyula	1942	költő, műfordító	1983
*Krasznahorkai László	1954	író	1987
*Kukorelly Endre	1951	író, költő	1994
Ladik Katalin	1942	színész, író, költő	2000
Makkai Ádám	1935	költő, nyelvész	1997
Márton László [Budapest!]	1959	író, műfordító	1992
*Nádas Péter	1942	író	1980
*Parti Nagy Lajos	1953	író	1996
*Petri György	1943-2000	költő műfordító	1988
*Pusztai János	1934	író	1990
*Rába György	1924	író, költő, műfordító	1982
*Radnóti Sándor	1946	esztéta, kritikus	1991
Rakovszky Zsuzsa	1950	költő, író, műfordító	1997
Sebestyén Márta	1957	népdalénekes, előadóművész	1995
Tandori Dezső	1938	író, esszéista, műfordító, intermediális grafikus	1993
*Tolnai Ottó	1940	író, költő, műfordító	1982
Tözsér Árpád	1935	író, költő, kritikus, műfordító	1999

II.2 Életkoruk, amikor megfigyelték őket

Rendelkezünk tehát huszonhat (26) megfigyelttel, akik közül három (3) nő (11.53%). Az összes megfigyelt életkorát, amikor megfigyelték őket, a következő táblázat szemlélteti:

Év	Név
30	Esterházy Péter
33	Földényi F. László, Krasznahorkai László, Márton László, Parti Nagy Lajos
38	Nádas Péter, Sebestyén Márta
39	Hajnóczy Péter
41	Kodolányi Gyula
42	Tolnai Ottó
43	Kukorelly Endre

44	Fábián László
45	Petri György, Radnóti Sándor
47	Kabdebó Lóránt, Rakonszky Zsuzsa
51	Csalog Zsolt, Cselényi László
55	Illyés Kinga, Tandori Dezső
56	Pusztai János
58	Ladik Katalin, Rába György
62	Makkai Ádám
64	Tózsér Árpád
65	Karátson Endre

Átlag életkoruk $(30+65:2=47.5)$ negyvenhét és fél év. Ezek szerint vagy Kabdebó Lóránt vagy Rakovszky Zsuzsa a „tipikus”. Ha viszont mind a 26 megfigyelt életkorát összeadjuk és azt osztjuk 26-tal: 44.15 évet kapunk. Ebben az esetben Fábián László a tipikus.

Kiegészítő adatok:

- a legfiatalabb: Esterházy Péter (30)
- a legöregebb: Karátson Endre (65)
- abszolút legfiatalabb: Márton László (1959)
- abszolút legöregebb: Rába György (1924)
- hárman elhunytak (11.53%)

II.3 Honnan jöttek

Magyarországról (18) Kárpát-medence egyéb részeiről (6), Nyugatról (2)

Összegezés II: a trend.

A MIF következő tipikus jelöltje a nagy számok törvénye alapján egy 44 éves magyarországi férfi, „író, költő, műfordító” kell hogy legyen, akinek a vezetékneve K-val kezdődik (19.23%), keresztnéve László (19.23%).

Összegezés III: az ideális jelölt.

Harminc év körüli nő, akinek a neve a következő betűk egyikével (A, B, D, G, O, SZ, V) kezdődik, s aki nyugaton él, nem verseket ír és 2002-ben bekerül a Ki Kicsodába.

Magyar (Mikes) Literary Observer

The literary prize 'Magyar Literary Observer' was established in 1980 with the aim to focus the attention at the oeuvre of one or two Hungarian writer(s), poet(s). During its 21 years of existence 17 'observers' placed 26 persons into the spotlight. The history of the Magyar Literary Observer prize is presented and answers are formulated – by using stochastic methods - to the following questions:

- 1.) What are the characteristics of the 'typical' observer and observed?
- 2.) What trends can be distinguished?

Last but not least, a best guess is made to identify the characteristics of the 'ideal' candidate of the Magyar Literary Observer prizewinner in 2001.

